

UZROCI PREKIDA DIPLOMATSKIH ODNOSA IZMEĐU VATIKANA I JUGOSLAVIJE 1952. GODINE

Miroslav AKMADŽA, Zagreb

Nakon Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji je na vlast došla Komunistička partija, koja je u skladu sa svojom ateističkom ideologijom bila nesklona vjerskim zajednicama, a posebice Katoličkoj crkvi, koju je optuživala za navodnu suradnju s ustaškim režimom. Odmah nakon rata komunistički je režim krenuo u otvorenu borbu protiv Katoličke crkve, a posebice povezanosti katoličkih biskupa u Jugoslaviji sa Svetom Stolicom. Uslijedila su hapšenja i ubijanja biskupa i svećenika, onemogućavanje i zabrana vjeronauka u državnim školama, oduzimanje crkvene imovine, zabrane vjerskog tiska i drugi oblici gušenja vjerskih sloboda. Takvom ponašanju komunističkog režima oduprli su se katolički biskupi, na čelu s nadbiskupom Stepincem, te su na sve to ukazali otvorenim i kritičkim pastirskim pismom u rujnu 1945. godine. Komunistički je režim na pismo odgovorio još oštrijim mjerama, što je kulminiralo osudom nadbiskupa Stepinca na tešku robiju 1946. godine.

Potom je komunistički režim pokrenuo kampanju stvaranja svećeničkih udruženja, radi razbijanja jedinstva u Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji, ali je naišao na žestok otpor katoličkih biskupa, koje je Vatikan u tome podržavao. Zbog tog otpora jugoslavenska vlada je dodatno zaoštrila svoju politiku prema Katoličkoj crkvi. Kada je u jesen 1952. godine Biskupska konferencija, na sugestije Svete Stolice, donijela odluku o zabrani svećeničkih udruženja, jugoslavenska je vlada uputila Vatikanu oštru notu i optužila ga za miješanje u unutrašnje stvari. Budući da je u međuvremenu stigla vijest da je nadbiskup Stepinac imenovan kardinalom, jugoslavenska je vlada iskoristila taj čin kao povod za prekid diplomatskih odnosa s Vatikanom.

KLJUČNE RIJEČI: *Politička povijest, diplomacija, Jugoslavija, Vatikan, povijest XX. stoljeća*

Razvoj crkveno-državnih odnosa u prvim poratnim mjesecima

Već u prvim danima nakon ulaska partizanskih snaga u Zagreb počeli su prvi potezi predstavnika nove vlasti koji su vodili prema zaoštavanju državno-crkvenih odnosa. Tako je već 17. svibnja 1945. nadbiskup Stepinac prvi put uhićen,¹ a uhićeni su još neki biskupi i svećenici, zaplijenjivana je crkvena imovina, ukinut je vjeronauk u višim razredima

¹ G. MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj*, Valencia, 1967., 200.

srednjih škola, te je u nižim razredima postao fakultativan, otežavano je i zabranjivano izlaženje vjerskog tiska i sl. Svi ti potezi izazivali su kod katoličkog svećenstva strah i nepovjerenje prema novoj vlasti.

U međuvremenu je u Zagreb stigao i predsjednik savezne vlade Josip Broz Tito, te je pozvao predstavnike Nadbiskupije zagrebačke na razgovor, koji je održan 2. lipnja 1945. Iznoseći tom prigodom svoje osobno mišljenje o odnosima Crkve i države i o odnosima naroda i Crkve, on je rekao: »Moram vam kazati, da ja kao Hrvat i kao katolik nisam bio zadovoljan s držanjem katoličkog svećenstva u ovim teškim historijskim momentima, koji su koštali velikih žrtava«, napominjući da ne osuđuje svećenstvo uopće.² Naglašavajući da se odnosi Crkve i države ne mogu riješiti dekretom, zatražio je da se izradi jedan elaborat kako Katolička crkva misli da treba riješiti njezin položaj u novonastalim okolnostima. Zatim je kritizirao Vatikan zbog njegove naklonjenosti Italiji, smatrajući da Katolička crkva u Hrvatskoj treba biti više nacionalna,³ tj. da želi »da Katolička crkva u Hrvatskoj sada, kad imamo sve uslove tu, ima više samostalnosti«, ističući da je to osnovno pitanje, a da su sva ostala pitanja sekundarna. Zastupnici zagrebačkog klera stali su u obranu Svete Stolice, naglašavajući da ona podupire slavensku ideju, te da katolici u Hrvatskoj ne traže od Svete Stolice veću slobodu nego što je već imaju.⁴

Kao rezultat tog razgovora bilo je puštanje nadbiskupa Stepinca sutradan na slobodu. No već iz tog razgovora dalo se naslutiti da jugoslavenskim vlastima ne odgovara odanost biskupa Svetoj Stolici, jer je to otežavalo vladi da nametne svoj utjecaj na Katoličku crkvu, koju je smatrala jedinom dobro organiziranom, ali opozicijski nastrojenom organizacijom u zemlji. Iako će dan poslije J. Broz Tito primiti na razgovor i nadbiskupa Stepinca, već tada se moglo zaključiti da su ti razgovori bili tek zatišje pred buru.

U međuvremenu J. Broz Tito je 3. lipnja 1945. primio i papina izaslanika opata Ramira Marconea⁵ s njegovim tajnikom Giuseppeom Carmelom Masuccijem u prisutnosti predsjednika hrvatske vlade dr. Bakarića. Marcone je upozorio J. Broza Tita na neispravnost

² V. Bakarić je poslije u svom pismu V. Dedijeru priznao da su oni (predstavnici vlasti) u svom izvješću medijima izbrisali Titove riječi »ja kao Hrvat i katolik« (V. DEDIJER, *Novi prilozi za biografiju J. B. Tita*, sv. 2, Rijeka-Zagreb, 1981., 563).

³ U svom podsjetniku o tome koja pitanja treba raščistiti u Vatikanu, Petar Benzon, otpravnik poslova jugoslavenske vlade pri Svetoj Stolici, uoči odlaska na tu dužnost piše da nacionalizacija Katoličke crkve podrazumijeva »stvaranje jednog takvog hijerarhičnog poglavara, koji bi u katoličkom obliku bio pendant pravoslavnog patrijarhu i na kojeg bi se samo prenijele one prerogative, koje su nekada na našem području imali tudjinci t.j. mletački patrijarh i ostrogonski primas« (Hrvatski državni arhiv [dalje HDA], Osobni fond Svetozara Ritiga [dalje OF Ritig], kut. 7 – preslika bez datuma i potpisa, ali zbog slična podsjetnika s Benzonovim potpisom može se zaključiti da je riječ o njegovu podsjetniku).

⁴ J. B. TITO, »Govori i članci«, Zagreb, 1959., 281-283, *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije* (dalje SVZN), br. 2, 1945.

⁵ Giuseppe Ramiro Marcone imenovan je u srpnju 1941. papinskim legatom pri episkopatu u NDH, te ga je, iako to nije bio, Pavelić tretirao diplomatskim predstavnikom Svete Stolice, pa čak i doajenom diplomatskog zbora. Nakon kapitulacije Italije 1943. ustaške su ga vlasti pokušale uhititi (često je protestirao kod Pavelića zbog progona ljudi), ali je to energičnom intervencijom nadbiskupa Stepinca bilo spriječeno. Nakon što je u kolovozu 1945. otputovao u Rim, nije se mogao vratiti jer su mu jugoslavenske vlasti oduzele putovnicu.

njihove komunističke politike, osuđujući novinske napade na Vatikan, konstatirajući da narod s takvom politikom nije zadovoljan jer je ateistička.⁶

Sutradan, 4. lipnja Tito je primio nadbiskupa Stepinca zajedno s dr. Bakarićem (nadbiskupa je istoga dana prvo primio Bakarić). Tom je prigodom nadbiskup Stepinac nazvao razgovore vlasti s biskupima korisnim, ali je naglasio da jedino Sveta Stolica može donositi odluke za Katoličku crkvu. Predložio je uspostavu konkordata ili bar modus vivendi kao u bivšoj Čehoslovačkoj. Zatim je branio ulogu Vatikana u ratu, te predložio J. Brozu Titu da se sastane s vodstvom hrvatske seljačke stranke (dalje HSS) i nekim čestitim pristašama ustaškog pokreta. Također je zamolio J. Broza Tita da poštedi ljudske živote gdje je god to moguće. Tijekom razgovora J. Broz Tito je ponovno izrazio sumnju u sklonost Svete Stolice Slavenima, što je nadbiskup kao i biskup Salis-Sewis dva dana prije demantirao. J. Broz Tito je takođe tražio potporu Katoličke crkve u pitanju Istre (u svezi s razgraničenjem s Italijom), na što je nadbiskup Stepinac kazao da je Katolička crkva najzaslužnija što je Istra još danas hrvatska. Na kraju je nadbiskup zaključio da bi se uz obostranu dobru volju sve teškoće mogle prebroditi.⁷

Teško je iz svega što se u to vrijeme događalo zaključiti zašto je J. Broz Tito dao nadbiskupa Stepinca prvo uhititi pa tek onda s njim razgovarati. Moglo bi se zaključiti da je J. Broz Tito zatvaranjem Stepinca htio vidjeti koliki je njegov utjecaj u narodu i Crkvi te da li će ga uspjeti smekšati i tako privoliti na suradnju radi stvaranja samostalne Katoličke crkve u Hrvatskoj. No to je bilo i vrijeme kada je J. Broz Tito imao problema sa saveznicima oko pitanja Koruške i Julijske krajine, te mu međunarodna situacija dovodi u pitanje opstanak i stabilnost jugoslavenske države. Stoga mu nije odgovaralo zaoštavanje odnosa u državi, a zatvaranje nadbiskupa Stepinca bio bi rizičan potez u takvoj situaciji. No daljnji će razvoj događaja pokazati da je J. Broz Tito svoj obračun s nadbiskupom Stepincem samo odgodio za mirnija vremena.

U skladu s dogovorom s J. Brozom Titom da se svi događaji vezani uz narušavanje vjerskih sloboda stave do znanja Predsjedništvu vlade Federalne Hrvatske, Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu poslao je 5. lipnja 1945. navedenom tijelu dopis u kojem navodi takve događaje, a koji je potpisao generalni vikar dr. Franjo Salis-Sewis. U dopisu se protestira protiv provođenja ateističke propagande među mladeži, protiv skidanja križeva u školama, postavljanja povjerenika u čisto crkvenim zavodima-sirotištima, hapšenja biskupa i svećenika, klevetanja nadbiskupa i svećenika, zapljenjivanja crkvene imovine i sl.⁸

Budući da se Vlada nije očitovala o prvoj predstavi, Nadbiskupski duhovni stol šalje 25. lipnja 1945. novu predstavku predsjedniku vlade Federalne Hrvatske dr. Vladimiru Bakariću, koju je potpisao nadbiskup Stepinac. U novoj predstavi nadbiskup Stepinac podsjeća na prvu predstavku i Titova obećanja te ponavlja navode iz prve predstave koji su dopunjeni novim primjerima narušavanja vjerskih sloboda. Tako u ovoj predstavi traže nesmetanu obuku vjeronauka u školama i protestiraju protiv ukidanja vjeronauka u

⁶ G. MASUCCI, *nav. dj.*, 203.

⁷ A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Zagreb, 1993., 468-469.

⁸ Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje NAZ), br. 4122/45, Pismo Nadbiskupskog duhovnog stola Predsjedništvu vlade Federalne Hrvatske, od 5. lipnja 1945. god.

višim razredima srednjih škola i protiv uvođenja vjeronauka u fakultativnom obliku u nižim razredima. Zatim, pišući ponovno o svećenicima u logorima sada spominju 3 biskupa i više od 200 svećenika i redovnika, od kojih su neki već ubijeni ili odvedeni u nepoznatom pravcu. Također protestiraju i zbog neljudskog odnosa prema vojnicima i civilima u logorima te traže da se dopusti pristup svećenika zarobljenicima u logorima.⁹

Budući da su putem medija nastavljeni napadi na Katoličku crkvu i Vatikan, protestirao je i G. Masucci kod predsjednika Komisije za vjerske poslove pri Predsjedništvu vlade NR Hrvatske mons. Svetozara Ritiga, na što je Ritig odgovorio da će se zauzeti kod vlasti, dodajući kako i predstavnici Katoličke crkve odbijaju da dođe do sporazuma s vlastima.¹⁰

Kako su se odnosi Katoličke crkve i nove vlasti pogoršavali tako je narod davao sve veću podršku Katoličkoj crkvi, a posebice nadbiskupu Stepincu. To se posebno očitovalo prilikom hodočašća u Mariju Bistricu 8. srpnja 1945., koje je bilo izuzetno posjećeno (40-50 tisuća ljudi).¹¹

Na hodočašće u Mariji Bistrici osvrnuo se i dr. Bakarić u svome govoru na zasjedanju Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja (dalje ZAVNOH) 24. srpnja 1945. u Zagrebu, optužujući da je na procesiji bilo proustaških povika te da neki svećenici pomažu ustašama koji se skrivaju u prebacivanju u šumu.¹²

No uoči tog zasjedanja ZAVNOH-a nadbiskup Stepinac poslao je dugačko i oštro pismo dr. Bakariću, u kojem se na prvome mjestu osvrće na problem zatvorenih svećenika i podsjeća na Titovo obećanje da će oni koji nisu krivi biti pušteni, konstatirajući da je jedan dio njih pušten, ali da je određen broj svećenika osuđen na smrt (nabraja neke presude). Zatim konstatira da vojni sudovi ne puštaju svjedoke na raspravu te tvrdi: »To je moguće i razumljivo u režimu, koji se ne zove, demokratskim i narodnim, već otvoreno priznaje, da je autoritativan. Ali nije moguće razumjeti, da se takvo sudovanje vrši u režimu, koji ističe demokratičnost i potpunu narodnu kontrolu.« Dalje nabraja i opisuje presude za još nekoliko svećenika i časnih sestara te zahtijeva i ukidanje sudovanja vojnih sudova te da se suđenja prepuste građanskim sudovima, čije bi suce trebao birati narod. U nastavku se osvrće na provođenje agrarne reforme prije donošenja zakona, gušenje katoličkog tiska, demantira optužbe vezane uz bistričko hodočašće, iznosi problem vjeronauka u školama te zaključuje da se Katolička crkva u Hrvatskoj nalazi u »stadiju progona«. U drugom dijelu pisma osvrće se i detaljno opisuje probleme zatvorenih civila i vojnika te napominje: »Izgovor, da su patili i oni, koji su bili u šumi, pak neka sada pate ovi, koji su bili u gradu nije čovječanski. U čemu bi, zapravo, onda imalo stajati oslobođenje, ako se samo mijenja uloga stradalnika?« Završavajući predstavku ističe kako je sve što je iznio učinio u nakani »da dođe do iskrene suradnje Crkve i Države«.¹³

⁹ NAZ, br. 4442/45, Predstavka Nadbiskupskog duhovnog stola predsjedniku vlade Federalne Hrvatske dr. Vladimiru Bakariću od 25. lipnja 1945. god.

¹⁰ G. MASUCCI, *nav. dj.*, 216.

¹¹ S. ALEXANDER, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., 90.

¹² *Vjesnik*, Zagreb, 25. srpnja 1945., str. 3.

¹³ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, »Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.«, *Croatia christiana periodica*, br. 29, god. XVI, Zagreb, 1992., 143-153.

Na ovu predstavku Bakarić je poslao sljedeći odgovor: »Vidim da ste po jednim pitanjima loše obaviješteni, o drugim pitanjima ne dijelim vaše mišljenje, dok o trećim pitanjima mislim da ste apsolutno u pravu«, te obećava da će s njim o tome raspraviti čim ozdravi.¹⁴

Budući da se dr. Bakarić na neke postavke iz navedene predstavke osvrnuo u već spomenutom govoru na zasjedanju ZAVNOH-a, nadbiskup Stepinac se u svom odgovoru Bakariću 2. kolovoza 1945. osvrće ponajprije na taj govor. Prvo zadovoljno konstatira da je Bakarić otklonio sumnje tumačeći Titov govor, da su tendencije nove vlasti udaljiti Katoličku crkvu u Hrvatskoj od Rima i pape. Zatim je nadbiskup odlučno porekao da je među hodočasniciima do Marije Bistrice bilo mnogo ustaša, izvrćući postavku iz njegova pisma da su u logorima zatvoreni rođaci bistričkih hodočasnika. Na kraju demantira Bakarićeve tvrdnje kako su popisi zatvorenika koje su crkvene vlasti sastavile, napravljeni da bi se tužakala nova vlast Englezima.¹⁵

Poslije navedenih prepiski slijedile su nove predstavke crkvenih vlasti, kao što su predstavka o novim zakonima o školama i vjerskom odgoju, predstavke o agrarnoj reformi, devastiranju katoličkih groblja i sl.

Odnosi između Katoličke crkve i države posebno su zaoštreni nakon što su biskupi tijekom održavanja biskupskih konferencija u rujnu 1945. godine uputili vjernicima pastirsko pismo u kojem vrlo otvoreno kritiziraju komunistički režim.

U pismu biskupi uglavnom iznose činjenice koje je nadbiskup Stepinac već iznio u svojim predstavkama. Posebno se osvrću na ubijanja i hapšenja svećenika, na pitanja odgoja mladeži, oduzimanja crkvene imovine, sravnjivanja grobova, oduzimanja katoličkog tiska, pljenidbe tiskara i druge probleme koji su već spominjani te zaključuju: »I kad sve ovo iznosimo pred vas, predragi vjernici, to ne činimo u želji, da izazovemo borbu s novom državnom vlašću. Mi te borbe ne tražimo niti smo je tražili. Naše su misli bile uvijek upravljene k miru i sređenju državnog i javnog života.« Na kraju pisma traže, napominjući da od tih zahtjeva ni pod kojim uvjetima neće odustati: »punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih i srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobodu katoličke karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske ličnosti i njezinih neotuđivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, te vraćanje svih oduzetih zavoda i institucija.«¹⁶

Pismo je pročitano 30. rujna 1945. u katoličkim crkvama cijele države. Poslije su vlasti i mediji iznosili primjere svećenika koji iz raznih razloga nisu pročitali pismo, nastojeći prikazati javnosti nejedinstvo Crkve oko teksta pisma. No to samo po sebi nije bilo bitno jer je pismo snažno odjeknulo diljem zemlje, a i u inozemstvu. Da vlast ne bi spriječila čitanje pisma, nadbiskup Stepinac je tekst pisma dostavio Komisiji za vjerske poslove pola sata prije nego ga je on u katedrali pročitao, tako da je državna vlast saznala za tekst pisma kad je ono već bilo pročitano.¹⁷

¹⁴ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 92.

¹⁵ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *nav. dj.*, 156-158.

¹⁶ V. RANILOVIĆ, *Nevin a osuđen. Istina i dokumenti o kardinalu dr. Alojziju Stepincu*, II. dopunjeno izdanje, Koprivnica, 1997. Cijeli tekst pastirskog pisma nalazi se na str. 17- 30.

¹⁷ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 501.

Pastirsko pismo došlo je za komunistički režim u nezgodno vrijeme, jer su se pripremali izbori za Ustavotvornu skupštinu,¹⁸ a i međunarodna situacija nije bila povoljna.¹⁹ Da je to bio posebno težak udarac za državnu vlast, govori i izjava nadbiskupa Stepinca krašičkom župniku u veljači 1957. godine u kojoj kaže: »Nikada se nisam pokajao, da smo onako nastupili. Da smo šutjeli, još bi gore udarili po nama. Sve bi oni meni oprostili, samo da nije bilo onoga, za njih ‚nesretnoga‘ pisma. Pa i to bi mi oprostili da sam ga kasnije opozvao. Ali, oslobodi me, Bože, takve pameti.«²⁰

Komunistička vlast bila je zatečena te jedno vrijeme nije uopće bilo reakcija. I novine su šutjele čekajući reakciju političara. Prvi je o pismu progovorio dr. Bakarić u razgovoru za *Vjesnik* od 6. listopada 1945., u kojem, između ostalog, kaže da žali što je na pismu našao i potpise nekih biskupa koje nije trebalo ondje očekivati te na kraju zaključuje da su u pismu napisane i riječi za koje se može odgovarati po krivičnom zakonu.²¹ To je bila i svojevrsna najava uhićenja koje je Stepinac predviđao. Zanimljivo je i to da *Vjesnik* nije objavio sadržaj pisma, koje će ubuduće biti česta tema njegova pisanja.

U međuvremenu Sveta Stolica 18. listopada 1945. službeno protestira kod jugoslavenske vlade glede vjerskih progona, ističući da na Balkanu u povijesti nije bilo toliko mržnje protiv Katoličke crkve.²² Tim je protestom Sveta Stolica dala do znanja jugoslavenskoj vladi kako podržava zaključke Biskupske konferencije, što je nadbiskupu Stepincu bilo veoma važno u tadašnjoj situaciji.

Napokon se 25. listopada 1945. o pastirskom pismu očitovao i sam J. Broz Tito, koji u kritici pisma kao glavno pitanje postavlja to što biskupi nisu izdali takvo pismo za vrijeme ustaške vlasti te stali protiv ubijanja Srba u Hrvatskoj. Dalje konstatira da su biskupi sada spremni na žrtvu, a da su za vrijeme ustaša šutjeli, ne zbog straha, nego zato što su ih podržavali. Na kraju je zanijekao da se Katolička crkva u Jugoslaviji progoni jer da su kažnjeni samo oni koji su bili krivi.²³

Napetost između Katoličke crkve i države dovodila je do sve češćih incidenata. Prvo su 1. studenoga 1945. nadbiskupu Stepincu došla dva partizanska oficira kako bi ga prije mise upozorili da pazi što govori jer da će ga napasti narod. Nadbiskup je o tome obavijestio

¹⁸ Srpski historičar B. Petranović tvrdi da je glavni cilj pisma bio da se oteža položaj DFJ-a uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu (B. PETRANOVIĆ, »Aktivnosti rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji [mart 1945-septembar 1946.], *Istorija XX. veka*, Zbornik radova V, Beograd, 1963., 296).

¹⁹ Tužitelj u kasnijem sudskom procesu protiv nadbiskupa Stepinca, Jakov Blažević, tvrdi da je pismo bilo poruka »nekim saveznicima vani da ovdje nije gotovo« (J. BLAŽEVIĆ, *Povijest i falsifikati*, Zagreb, 1983., 165). Blažević je također smatrao da je na držanje nadbiskupa Stepinca i visokog klera imalo utjecaja držanje Churchila u grčkom slučaju, kada je on zapovjedio svojim časnicima da protjeraju komuniste iz Atene (J. BLAŽEVIĆ, *Mač a ne mir, za pravnu sigurnost građana*, Zagreb, Beograd, Sarajevo, 1980., 12), a u predgovoru za *Magnum crimen* Blažević piše da je nadbiskup Stepinac »tzv. pastirskim pismom nastojao pred međunarodnom javnošću prikazati Jugoslaviju kao zemlju u kojoj se proganjaju nevini svećenici, klevećući narodne sudove koji su sudili ratnim zločincima« (V. NOVAK, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, reprint: Beograd, 1986., str. XVI).

²⁰ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 502.

²¹ *Vjesnik*, Zagreb, 6. listopada 1945., 2.

²² M. LANDERCY, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci, 1989., 132.

²³ *Vjesnik*, 25. listopad 1945., str. 1.

narod na misi i rekao kako se ne boji.²⁴ Jedan od većih incidenata dogodio se 4. studenoga 1945. kada je nadbiskup Stepinac napadnut kamenjem i jajima pri dolasku na otvorenje nove župe u Zaprešiću (nekoliko dana prije upozorio ga je major Odjeljenja zaštite naroda (OZNA) da ne ide u Zaprešić jer će biti napadnut). Budući da su i vlast i mediji o tom događaju donosili kontradiktorne informacije i uglavnom optuživali nadbiskupa Stepinca, on je o događaju izvijestio dr. Bakarića i poslao okružnicu svećenstvu. U okružnici je svećenike posebno upozorio da ne dopuste da im izmakne ni jedna riječ, ni u propovijedima ni u ispovjedaonicama, koja bi se mogla tumačiti kao politička izjava.²⁵ U pismu dr. Bakariću upozorava na sve češće incidente usmjerene protiv Katoličke crkve te demantira saopćenje Ministarstva unutrašnjih poslova o događaju u Zaprešiću, detaljno opisujući što se tamo dogodilo i iznosi dokaze da je napad organiziran od strane SKOJ-a (Savez komunističke omladine Jugoslavije) i iniciran preko medija te upozorava dr. Bakarića da on nosi punu odgovornost za navedene i buduće događaje pred poviješću.²⁶ Bakarić u svom odgovoru na nadbiskupovo pismo 10. studenoga 1945., otklanja sa sebe odgovornost za navedeni događaj i moguće događaje u budućnosti. Također izražava žaljenje zbog incidenta u Zaprešiću, napominjući da se ne slaže s nadbiskupovim tvrdnjama o uzrocima koji su do njega doveli. Kritizirajući pastirsko pismo zaključuje da krivnju za navedena zbivanja treba tražiti na strani crkvenih vlasti. Dalje prigovara da se župe otvaraju bez znanja narodnih vlasti, pa ni buduće moguće proteste protiv otvaranja župa neće moći predvidjeti. Pismo završava napomenom da će za sva navedena zbivanja odgovornost pred narodom i poviješću snositi dio visokog klera i nadbiskup Stepinac osobno, a da će on poduzeti sve da do sličnih incidenata ne dolazi.²⁷

Iz ova dva pisma uočljivo je da je stanje do te mjere zaoštreno, da se nikakvo smirivanje stanja nije moglo očekivati u skoroj budućnosti. U skladu s navedenim stanjem uslijedilo je i hapšenje Stepinčeva tajnika Šalića 15. studenoga 1945., pod optužbom da je 23. listopada 1945. blagoslovio križarsku zastavu. Šalić je te optužbe poricao ali je priznao da je bio prisutan kod blagoslova.²⁸

U međuvremenu su 11. studenoga 1945. održani izbori za Ustavotvornu skupštinu, na kojima je pobijedila lista Narodnog fronta (to je bila i jedina lista na izborima jer je opozicija bojkotirala izbore), koju je osnovala Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), koja je tako preko Narodne fronte preuzela svu vlast u zemlji, a najbitnije odluke u državi donosio je Politbiro, kao uže tijelo Centralnog komiteta KPJ na čelu s J. B. Titom.

Nakon što je i službeno preuzela vlast, KPJ je nastavila pripreme za konačni obračun s nadbiskupom Stepincem i Katoličkom crkvom. Vladimir Bakarić je na savjetovanju sa sekretarima okružnih komiteta iz sjeverne Hrvatske 15. prosinca 1945. najavio početak »kampanje protiv popova«. Također je na savjetovanju sa sekretarima okružnih komiteta

²⁴ G. MASUCCI, *nav. dj.*, 230.

²⁵ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 97-98.

²⁶ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *nav. dj.*, 171-174.

²⁷ *Isti*, 174-176.

²⁸ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 98.

južne Hrvatske, održanom 20. prosinca 1945., rečeno da je pokrenuta kampanja na »raskrinkavanju popova kao ustaških gnjezda«.²⁹

U međuvremenu su u tišini nastavljeni pregovori između Svete Stolice i jugoslavenske vlade o reguliranju međusobnih odnosa. Naime, Vatikan je želio imati u Jugoslaviji svog promatrača koji bi ga izvještavao o crkveno-državnim odnosima, koji su bili sve napetiji. S druge strane jugoslavenska je vlada željela zaobići nadbiskupa Stepinca i izravno komunicirati s Vatikanom. Uskoro je Sveta Stolica imenovala američkog biskupa Josepha P. Hurleya³⁰ za upravitelja papine nuncijature u Beogradu, gdje je stigao 30. siječnja 1946. Vatikan je vjerovao da će jugoslavenska vlada bolje prihvatiti Amerikanca nego nekog Talijana, zbog razmirice Jugoslavije i Italije o pitanju razgraničenja. J. Broz Tito ga je primio i zatražio da Svetoj Stolici prenese želju jugoslavenske vlade da se opozove Stepinac i postavi drugi nadbiskup, jer će inače biti prisiljeni da ga uhapsu.³¹ Sveta Stolica je prosudila da razlozi koje je iznijela jugoslavenska vlada nisu dovoljni da opravdaju takav potez.³² Ta Titova izjava bila je i službeni navještaj da će nadbiskup Stepinac biti uhapšen.

Nadbiskup Stepinac je u opširnem pismu izvijestio Hurleya o svim problemima s kojima se susreće Katolička crkva u Jugoslaviji te ga je pozvao da dođe u Zagreb i sam vidi što se zbiva i bude neovisan svjedok događaja.³³

U međuvremenu je za predstavnika jugoslavenske vlade u Vatikanu pripreman Petar Benzon, koji je, međutim, u Vatikan otišao tek u proljeće 1947., nakon što je Niko Moscatello, dotadašnji otpravnik poslova, podnio ostavku u znak protesta zbog presude nadbiskupu Stepincu. I dok Jugoslavija nije bila zadovoljna djelovanjem mons. Hurleya, istodobno je u jugoslavenskoj vladi bilo pokušaja da se raznim optužbama makne Benzona iz Vatikana, kojeg su optuživali da podržava nadbiskupa Stepinca, ali je u njegovu obranu čvrsto stao mons. Ritig, koji ga je za tu dužnost i predložio. Ritig je, naime, uvjeravao najviše državne dužnosnike da to što je P. Benzon vjernik i što nastoji biti objektivan u prikazivanju djelovanja nadbiskupa Stepinca za vrijeme Drugoga svjetskog rata, ističući njegovo zalaganje za zaštitu Srba i Židova, ne znači da neće ispuniti svoje obveze i predati dokumente koji trebaju poslužiti kao dokaz o djelovanju nadbiskupa Stepinca i nekih drugih biskupa kojim su se ogriješili o crkvene zakone i političke interese Jugoslavije.³⁴

U tekstu svog referata za nastup u Vatikanu, P. Benzon ističe da je njegov primarni zadatak pripremiti i olakšati sporazum između Svete Stolice i jugoslavenske vlade o odnosima između Katoličke crkve u Jugoslaviji i Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), napominjući da će se takav sporazum moći postići samo ako se budu uzele u obzir potrebe jedne i druge strane, koje prije toga treba da se međusobno shvate. Da bi se

²⁹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945-1950.*, Zagreb, 2002., 217.

³⁰ Dr. Bakarić je poslije tvrdio da je Hurley postavljen na inicijativu Šubašića, te tvrdi da im je Hurley bio otvoreni neprijatelj, (V. DEDIJER, *nav. dj.*, 563).

³¹ Josip BROZ TITO, *Govori i članci*, Zagreb, 1959., 79.

³² S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 98.

³³ *Isto*, 99.

³⁴ HDA, OF Ritig, kut. 4, Pismo mons. Ritiga naslovljeno »Vele poštovani druže Potpredsjedniče«, vjerojatno se odnosi na potpredsjednika jugoslavenske vlade E. Kardelja (najvjerojatnije je riječ o radnoj verziji pisma).

to dogodilo, smatra kako je potrebno da se iscrpno i temeljito ispitaju i pretresu sva pitanja koja zanimaju jednu i drugu stranu, jer kad se ta pitanja rasvijetle i ocijene, neće više biti prepreka međusobnom shvaćanju, što bi trebalo stvoriti uvjete za potpun i konačan sporazum. Na kraju ističe kako jugoslavenska vlada ima čvrstu nakanu da Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji osigura potpunu slobodu u vršenju njezine duhovne misije te kako je voljna da joj u tome pruži svaku pomoć predviđenu državnim zakonima.³⁵ U jednom podsjetniku za razgovore u Vatikanu, P. Benzon navodi najbitnija pitanja koja treba raščistiti u rimskim krugovima. Među tim pitanjima navodi se da treba iz Zavoda sv. Jeronima raseliti »ustaše«, razjasniti djelovanje katoličkog klera za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH), pojasniti pojam nacionalizacije Crkve, potaknuti pitanje zaokruženja biskupija i istarskog administratora (predlaže se B. Milanovića ili možda Dukića), pitanje utjecaja Vatikana na držanje nadbiskupa Stepinca, pitanje vjerske obuke (usporedba s Poljskom i Čehoslovačkom), pitanje amnestije za svećenike, uz uvjet da se ne vraćaju na vodeća mjesta u crkvenoj službi, pitanje uz koje uvjete dopustiti vjerski tisak te pitanje opstanka Bogoslovnog fakulteta u sastavu Sveučilišta. Također se navodi da Hurleyevo držanje nije zadovoljavajuće za jugoslavensku vladu te da treba riješiti pitanje imenovanja biskupa uz potrebu prethodne obavijesti jugoslavenske vlade o tim imenovanjima. Ističe se također da mnogi svećenici očekuju novi rat te da o tome ovisi i njihovo držanje i da bi biskupi trebali osuditi križarske organizacije. Na kraju se napominje da bi trebalo razgovarati o mogućoj reviziji agrarne reforme i povratu sjemeništa Crkvi.³⁶

Nakon dolaska biskupa Hurleya, G. Masucci je bio prisiljen na inzistiranje jugoslavenske vlade napustiti Jugoslaviju. O tome dr. Bakarić u pismu mons. Ritigu od 14. ožujka 1946. kaže: »Ne znam po čemu se smatra postupak prema Masucciu nasiljem. On nema nikakvog titula za daljni boravak ovdje. Mislim da je to svakome, pa i njemu jasno. Mislim da ni jedne zemlje nema, gdje bi on uopće i tako dugo mogao boraviti. Čim je došao pronuncij u Beograd, on je potpuno izgubio svaki rezon svog boravka ovdje i naš je postupak sasvim opravdan i pravilan. Ne moramo mu mi ništa saopćavati o tome, da se on miješao u naše stvari i Ministarstvo vanjskih poslova nema s tim uopće nikakvog posla. Ono uopće nema nikakvog posla sa Masucciem, jer on nema nikakvog diplomatskog kvaliteta. Čisti je bezobrazluk s njegove strane, da se on nije htio odmah zahvaliti i da zbog svojih poslova, koji su uglavnom (izgleda) špijunske naravi, oteže čitavu stvar. Naš je postupak prema njemu bio sasvim pravilan, vrlo učtiv i mislim sasvim u redu.«³⁷

U međuvremenu je vlast nastavila medijsku kampanju protiv nadbiskupa Stepinca i Katoličke crkve te se sustavno pripremala optužnica za nadbiskupa Stepinca, čekajući najpovoljniji trenutak za sudski proces.

Na zaoštavanje crkveno-državnih odnosa bitno je utjecalo i donošenje nekih zakona koji su utjecali na funkcioniranje Katoličke crkve. Neki su zakoni doneseni prije donošenja saveznog i republičkih ustava te su potvrđeni donošenjem Ustava, dok su drugi bili poslje-

³⁵ Isto, Tekst nacрта referata P. Benzona.

³⁶ HDA, OF Ritig, kut. 7, Podsjetnik za razgovore u Vatikanu.

³⁷ HDA, Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (dalje KOVZ), kut. 326, Pismo dr. Bakarića mons. Ritigu od 14. ožujka 1946. god.

dica nekih ustavnih odredaba. Jedan od prvih zakona koji je utjecao na crkveno-državne odnose bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. kolovoza 1945., kojim su Katoličkoj crkvi oduzete velike površine poljoprivrednog zemljišta te je tako Crkva ostala bez jednog od svojih najbitnijih izvora prihoda.

Za presude protiv svećenika najčešće se koristio Zakon o krivičnim djelima protiv države, donesen u kolovozu 1945., a prije njegova donošenja primjenjivala se ZAVNOH-ova Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, donesena u travnju 1945.

Katolička crkva posebice je oštro reagirala na donošenje Zakona o braku. Naime nova je vlast još prije donošenja Ustava donijela dvije zakonske odredbe o braku. Jedna od njih određivala je da će ubuduće državne vlasti na čitavom području Jugoslavije smatrati valjanim ne samo onaj brak koji stranke sklope u crkvi nego i onaj koji sklope samo pred činovnikom gradskih ili mjesnih narodnooslobodilačkih odbora. Druga odredba određivala je da se ubuduće ženidbene parnice neće kao dotad voditi pred crkvenim ženidbenim sudovima, nego pred građanskim narodnim sudovima, iznimno samo ako obje strane traže da parnicu vodi crkveni ženidbeni sud. Nadbiskup Stepinac je u svezi s navedenim uputio Okružnicu vjernicima 5. srpnja 1945. godine.³⁸

Katolička crkva s negodovanjem je reagirala i na donošenje Zakona o matičnim knjigama. Po tom zakonu, koji je donesen 1. travnja 1946., sve crkvene matične knjige morale su biti predane državnim matičarima radi zaključivanja tih knjiga kao zajedničkih za Crkvu i državu. Poslije je nadopunama Zakona o državnim matičnim knjigama u siječnju 1949. bilo zabranjeno vjerskim predstavnicima vršiti nove ili naknadne upise u crkvene matične knjige koje su s 9. svibnja 1946. zaključene kao zajedničke matice za Crkvu i državu. Za nepoštivanje te odredbe svećenik bi bio novčano kažnjen, a knjige su mogle biti oduzete i predane na čuvanje nadležnom matičaru. Nakon toga su zaredala sve češća oduzimanja crkvenih matičnih knjiga, protiv čega je Katolička crkva protestirala kod Ministarstva unutrašnjih poslova.³⁹

Na crkveno-državne odnose utjecalo je i donošenje Ustava FNRJ 1946. godine. Najvažnija odredba novog Ustava bila je ona o odvajanju Crkve od države i odvajanju škole od Crkve. Katolička crkva nije službeno reagirala na novi Ustav, poučena dotadašnjim iskustvom uzaludnosti svojih predstavi, a tek su pojedini biskupi i biskupije upućivali predstave u svezi s pojedinim odredbama Ustava. Jedino je mons. Ritig kao zastupnik u Ustavotvornoj skupštini bezuspješno pokušao promijeniti neke formulacije u svezi s pojedinim odredbama Ustava.

Svo to vrijeme jugoslavenske su vlasti pokušavale utjecati na katoličku hijerarhiju u Jugoslaviji da se udalji od utjecaja Vatikana, pa čak i da se prekinu veze s Vatikanom, odnosno da se stvori nacionalna Katolička crkva, tzv. Narodna crkva, koja bi bila u formalnoj vezi s Vatikanom, ali bi bila pod kontrolom države. Na to pitanje osvrnuli su se i katolički biskupi u svojoj poslanici o kršćanskom odgoju mladeži od 27. kolovoza 1946., u kojoj o tom pitanju kažu:

³⁸ HDA, OF Ritig, kut. 4, Okružnica o kršćanskom braku, br. 4851/45, od 5. srpnja 1945. god.

³⁹ SVZN, br. 2, 1949. god., Predstavka Biskupskog ordinarijata u Đakovu Ministarstvu unutrašnjih poslova NRH, br. 130-1949, od 18. siječnja 1949. god.

»Kidanje odnosa s papinskim Rimom značilo bi likvidaciju živog kršćanstva i propast katolicizma u Jugoslaviji. To znaju dobro oni, koji nam savjetuju, da rasklimamo svoje veze s Petrovom Stolicom u Rimu. Mi ih ne ćemo poslušati. Svi napadaji na papinstvo za nas će biti pobuda i opomena, da se još tješnje i srdačnije povežemo s Ocem kršćanstva na Petrovoj Stolici.«⁴⁰

Činjenica je da je za takav stav biskupâ vlast uglavnom okrivljavala nadbiskupa Stepinca te je Vatikanu predlagano da ga povuče iz Jugoslavije, a kad joj to nije uspjelo, onda ga je dala zatvoriti računajući da bi drugi biskupi mogli popustiti pritiscima. No bez obzira na to što je bilo biskupa koji su bili skloni pregovorima s državnom vlasti,⁴¹ nitko od njih nije okrenuo leđa ni nadbiskupu Stepincu ni Svetoj Stolici.

Suđenje nadbiskupu Stepincu, zatvor i konfinacija

Crkveno-državne odnose definitivno je zaoštrilo suđenje nadbiskupu Stepincu krajem rujna i početkom listopada 1946. godine.

Uoči početka suđenja Tito je prilikom razgovora s predstavnicima studentske omladine stranih zemalja 26. rujna 1946. rekao: »Mi smo uhapsili Stepinca i uhapsit ćemo svakog onog, tko se odupre sadašnjem stanju, bez obzira da li će nekome biti pravo ili ne.« Zatim je dodao: »Ne postoji nikakva opasnost da će zbog toga razloga, što je Stepinac uhapšen, da će zbog toga nastati neki progon crkve. Nikakvog progona crkve neće biti, svaki individualno, svaki pojedinačno će odgovarati za svoja djela, jer mi znamo da se kod ljudi religija ne može ni dekretima ni nasilno iščupati iz njihova srca, to je stvar svakog pojedinca.«⁴²

Sudski proces trajao je vrlo kratko, te je presuda donesena već 11. listopada 1946., kada je sudbeno vijeće Vrhovnog suda donijelo presudu kojom se nadbiskup Alojzije Stepinac osuđuje na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina.⁴³

Dva dana prije presude dr. Bakarić je u razgovoru sa stranim novinarima izrazio nadu da će u budućnosti doći do suradnje između Crkve i države, tvrdeći da je »Stepinac bio taj, koji je natrag gurao one ljude koji su bili za sporazum«.⁴⁴ Iako su predstavnici vlasti vjerovali da će zatvaranjem nadbiskupa Stepinca lakše djelovati na ostale biskupe, osim privremenog zatišja u odnosima Katoličke crkve i države ti odnosi nisu poboljšani. Dapače, početkom pedesetih godina biti će dodatno zaoštreni. Mons. Ritig izvještavao je

⁴⁰ NAZ, Izvadci iz SVZN, Okružnica Katoličkih biskupa Jugoslavije o kršćanskom odgoju mladeži, br. 35/BK, od 27. kolovoza 1946. god.

⁴¹ Politbiro CK KPH na sjednici 21. veljače 1947. konstatira da su svećenici manje bučni, ali da su crkve prepune. Bakarić tada tvrdi da su neki biskupi (Burić, Mileta, Akšamović) skloni normalizaciji odnosa, pa traži da »se ne mora primjenjivati isti stav progona kao do sad«, (D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 257).

⁴² *Vjesnik*, Zagreb, 27. rujna 1946., str. 1.

⁴³ J. HRNČEVIĆ, *Svjedočanstva*, Zagreb, 1986, 232.

⁴⁴ *Vjesnik*, Zagreb, 10. listopada 1946., str. 1.

jugoslavensku vladu da će, budući da je nadbiskup Stepinac u zatvoru, Vatikan imenovati definitivnog apostolskog administratora Nadbiskupije zagrebačke, pozivajući se na neke svoje izvore u beogradskoj papirskoj nuncijaturi. Također je napominjao da odnosi između Vatikana i Jugoslavije nisu nipošto prijazni, ali da ipak postoje, te je predlagao da se Ministarstvo vanjskih poslova treba pozivati na praksu da Vatikan obavještava države o imenovanju biskupa kako bi vlasti imale priliku uložiti mogući prigovor.⁴⁵ No niti su informacije o novom administratoru bile točne niti je Vatikan u slučaju Jugoslavije, zbog posebno loših odnosa i nepostojanja takvog sporazuma, prakticirao to da jugoslavensku vladu obavještava o imenovanjima novih biskupa.

Početkom siječnja 1947. godine, Bakarić je na sjednici Centralnog komiteta (CK) KPJ kazao da je proces protiv nadbiskupa Stepinca imao dubok odjek kod »popova«, te da treba udariti na centar i Hurleya i unijeti razdor među biskupe.⁴⁶

Osuda nadbiskupa Stepinca snažno je odjeknula ne samo u domaćoj javnosti nego i u crkvenim i političkim krugovima diljem svijeta, dok je državna vlast nastojala uvjeriti domaću i svjetsku javnost u nadbiskupovu krivnju i opravdanost presude.

Nakon suđenja nadbiskupu Stepincu Vatikan je ekskomunicirao sve one koji su sudjelovali u suđenju ili mu na neki način pridonijeli.⁴⁷

Poslije je Josip Broz Tito u razgovorima za strane medije suđenje nadbiskupu Stepincu pravdao pritiskom pravoslavnog stanovništva, te tako neizravno i sam priznavao da nadbiskup nije kriv, nego je žrtva politike. Tako je u razgovoru s C. L. Sulzbergerom dopisnikom *New York Timesa* 6. studenoga 1950. izjavio: »da bi se pravoslavno stanovništvo pokazalo nezadovoljnim, kad bi Stepinac bio pušten na slobodu te kad bi bio otputovao u inozemstvo«, te nastavlja »pravoslavno stanovništvo, smatra Stepinca ratnim zločincem. I tu ništa ne možemo mijenjati. Moramo računati s osjećajima pravoslavnog pučanstva.« No ostaje znakovita i njegova rečenica u istom razgovoru: »Bilo je slučajeva u svijetu da su i nedužni ljudi, u interesu države, sjedili u zatvoru, pa čak i ubijani.«⁴⁸

Sam tužitelj Jakov Blažević je u razgovoru za *Polet* priznao: »Taj proces protiv Stepinca je nama nametnut. Da je Stepinac bio malo elastičniji, nije trebalo procesa. A on ga je nametnuo jer je bio politički ograničena osoba.«⁴⁹ A jugoslavenski diplomat Vladimir Popović kazao je Ivanu Meštroviću: »Da je pustio samo u jednoj stvari, on bi bio sutradan oslobođen. I nas bi poštedio mnogih neugodnosti. Da je samo proglasio hrvatsku Crkvu, odcijepljenu od Rima, mi bismo ga do oblaka uzdigli.«⁵⁰

⁴⁵ HDA, KOVZ, kut. 129, Izvještaj mons. Ritiga Ministarstvu vanjskih poslova Jugoslavije, od 21. veljače 1947. god.

⁴⁶ B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavenski federalizam, Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, 1941-1987*, Beograd, 1987., knj. II., 309.

⁴⁷ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 128.

⁴⁸ V. NIKOLIĆ, *Stepinac mu je ime*. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata, Knjiga prva, München-Barcelona, 1978., 318-319 (Intervju J. B. Tita za *New York Times*).

⁴⁹ B. STANOJEVIĆ, *Alojzije Stepinac zločinac ili svetac*, Beograd, 1985., 67.

⁵⁰ G. MATTEI, *Kardinal A. Stepinac*, Zageb 2000., 51.

Da je pitanje zatočeništva nadbiskupa Stepinca, posebno u međunarodnom pogledu, za jugoslavensku vlast bilo vrlo kompromitirajuće, potvrđuje i to što je Josip Broz Tito 1951. ponudio Vatikanu spremnost da pusti nadbiskupa Stepinca iz zatvora pod uvjetom da ode iz Jugoslavije u Vatikan ili drugdje. Budući da Vatikan na tu ponudu nije odgovorio, Tito je kazao da će to pitanje riješiti i bez Vatikana, ali da nadbiskup Stepinac ne može vršiti funkciju visokog crkvenog glavarara.⁵¹ U skladu s tom izjavom uskoro je 5. prosinca 1951. nadbiskup Stepinac prebačen iz zatvora u Lepoglavi u kućni pritvor u rodni Krašić. U svezi s odlukom o premještanju nadbiskupa Stepinca u Krašić, Tito je u ožujku 1952., u razgovoru s delegacijom prvog kongresa Saveza studenata Jugoslavije, kazao:

»Mi smo Stepinca pustili zbog toga, da Vatikanu izbijemo propagandističko oružje iz ruke, oružje da je Stepinac ‚mučenik‘. Sada oni imaju neprijatnosti što je Stepinac vani.«⁵²

U svezi s Titovom ponudom da ode u Vatikan, nadbiskup Stepinac je kazao: »Takve stvari ne ovise o maršalu Titu. One ovise jedino o Sv. Ocu Papi, i o nikom drugom«, te dodaje: »Ako me maršal Tito želi osloboditi, on o tome treba da razgovara sa Sv. Stolicom. Katolička Crkva ne može biti robom nikome, ni kojoj državi.«⁵³ Slično je odgovorio i novinaru belgijskog *La Libertea* u travnju 1952. kada je kazao: »Hrvatsko svećenstvo ostaje vjerno Rimu i podložno mom auktoritetu posredstvom jednog delegata. Tito me je želio vidjeti, kako napuštam zemlju, ali je stanovište Vatikana jasno: ako sam kriv, moram ispaštati kaznu; ali, ako nisam kriv, morao bih smjeti vršiti svoje funkcije. Želim ostati među svojim vjernicima i dijeliti s njima njihove poteškoće.«⁵⁴

Suđenje nadbiskupu Stepincu, u svakom slučaju, bez obzira na to što još uvijek postoje različita gledišta o samom nadbiskupu, bilo je neosporno politički montiran proces. Osim suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu, prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata održano je niz sudskih procesa biskupima, svećenicima, časnim sestrama i drugim službenicima Katoličke crkve. Bilo je također i nekoliko procesa poglavarima i službenicima drugih vjeroispovijesti u Hrvatskoj. Budući da je pravosuđe bilo u službi politike, suđenja su bila brza i učinkovita, a o objektivnosti se ne može ni govoriti. Tako je po evidenciji Komisije za vjerske poslove⁵⁵ na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine osuđena ukupno 271 crkvena osoba, a od toga iz redova Rimokatoličke crkve 236 osoba. No budući da je na popisu uočljivo kako nema imena nadbiskupa Stepinca, ne može se tvrditi da je popis u potpunosti točan.

⁵¹ *Borba*, Beograd, 28. XI. 1951., str. 2 (Odgovor Tita na pismo američkog radio-komentatora Drew Pearsona u svezi s pitanjem: kako bi se mogao riješiti slučaj Stepinac?).

⁵² *Isto*, 16. ožujka 1952., str. 1.

⁵³ V. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, 384 (Iz razgovora nadbiskupa Stepinca sa C. L. Sulzbergerom, novinarom *New York Timesa* 11. studenog 1950. god. u Lepoglavi).

⁵⁴ V. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, 409.

⁵⁵ HDA, KOVZ, kut. 341, Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. god.

Staleška svećenička udruženja

Poslije presude nadbiskupu Stepincu, odnosi Katoličke crkve i države bili su u prividnoj fazi zatišja. No da su diplomatski odnosi između Vatikana i Jugoslavije visili o tankoj niti, potvrđuje i Titova izjava predstavnicima američkih crkava početkom kolovoza 1947. godine, u kojoj kaže:

»Ako Vatikan i dalje bude uzrok što svećenici kod nas ne zauzimaju bolji stav prema državi, razumije se, odnosi će se pogoršati. Situacija je već bila takva da je skoro došlo do prekida. Ali za sada nema izgleda da će odnosi biti prekinuti, jer mi imamo strpljenja.«⁵⁶

No 1948. godine došlo je do problema u odnosima Jugoslavije sa Staljinovim SSSR-om i Inforbroom te se država sve više bavila tom i drugom međunarodnom politikom. Čak je i nadbiskup Stepinac u jednom trenutku smatrao da se stanje počelo smirivati.⁵⁷ No to je bilo samo prividno, iako je u periodu 1950.-1951. godine bilo nekih neslužbenih inicijativa od strane države, uglavnom posredovanjem mons. Ritiga, koje su imale za cilj normalizaciju crkveno-državnih odnosa, ali su suprotnosti bile prevelike da bi se postigao bilo kakav napredak.⁵⁸

Država je sustavno ali postupno nastojala umanjiti utjecaj religije u društvu postupnim smanjivanjem prava na vjersku obuku, onemogućavanjem zapošljavanja ili napredovanja za one koji nisu bili članovi Komunističke partije i sl. No država je krenula u pripremu svoje najveće akcije, radi razbijanja crkvenog jedinstva, koje je trebalo oslabiti moć crkvene hijerarhije, a Katoličku crkvu ako već ne službeno odvojiti od Vatikana, onda barem politikom stvaranja tzv. »narodne Crkve« staviti pod svoj utjecaj. Da bi to postigla, država je uz pomoć vlasti lojalnih svećenika poticala osnivanje staleških svećeničkih udruženja. Vlast nije prezala ni od najgorih mogućih metoda pritisaka (ucjene, prijetnje zatvorom i sl.) na pojedine svećenike kako bi ih natjerala da postanu članovi navedenih udruženja.

U tom procesu stvaranja udruženja krenulo se prvo u onim krajevima gdje su crkvena hijerarhija i veći broj svećenstva bio skloniji suradnji s vlastima, kao što je to bilo u Istri, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Udruženja su osnivana i u drugim vjerskim zajednicama, ali je to imalo drugi karakter, jer je ostale vjerske zajednice vlast već imala pod svojom kontrolom. Glavninu operativnih poslova u osnivanju udruženja imale su komisije za vjerske poslove, a posebno predsjednik hrvatske komisije mons. Svetozar Ritig, koji je bio i doživotni začasni predsjednik Društva katoličkih svećenika Hrvatske.

Prvo staleško udruženje katoličkih svećenika osnovano je u Istri, na poticaj Bože Milanovića, bliskog prijatelja mons. Ritiga. Staleško udruženje katoličkih svećenika za Istru, uz podršku državne vlasti, osnovano je 16. rujna 1948. pod novim nazivom »Društvo

⁵⁶ Josip BROZ TITO, *Govori ...*, 77.

⁵⁷ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 134.

⁵⁸ A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti, Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963.-1989.*, Zagreb 2001., 300-304 (Kardinal Agostino Casaroli bio je 60-tih godina XX. st. podtajnik Kongregacije za izvanredne crkvene poslove, posebice zadužen za uspostavu kontakata s komunističkim zemljama te je bio glavni pregovarač Svete Stolice prigodom pregovora s vladom SFRJ uoči potpisivanja protokola 1966. godine. Poslije je obavljao niz poslova vanjskopolitičkog karaktera za potrebe Svete Stolice.)

svećenika sv. Ćirila i Metoda u Pazinu»⁵⁹ poslije u crkvenim krugovima nazivani ĆMD ili ĆMD-aši. No zbog specifičnosti situacije u Istri, ali i zbog programa po kojem su maksimalno poštovali crkvenu hijerarhiju, to je udruženje crkvena hijerarhija posebno tolerirala, ali se u njega nisu smjeli učlanjivati svećenici iz drugih dijelova zemlje, jer su udruženja u svakoj biskupiji trebala biti odobrena od svojih biskupa, što je tada imalo samo istarsko udruženje.⁶⁰

Glavna kampanja osnivanja ĆMD udruženja krenula je iz Slovenije, u kojoj se svećenstvo masovno učlanjivalo u udruženje. To je udruženje osnovano u srpnju 1949., na inicijativu skupine svećenika.⁶¹

Posebno velik broj članova imalo je udruženje svećenika u Bosni i Hercegovini Dobri pastir, osnovano na zborovanju u Sarajevu 25. i 26. siječnja 1950. Glavni inicijatori i nositelji tog Udruženja bili su bosanski franjevci, dok su u bitno manjem broju sudjelovali hercegovački franjevci. Razlog velikom odazivu redovnika u udruženja vjerojatno je bio taj što su redovničke zajednice inače bile u lošim odnosima s dijeccenskom hijerarhijom, ponajprije zbog pitanja raspodjele župa. Na osnivačkoj skupštini udruženja istaknuto je da je glavni cilj udruženja:

»Da se putem njega lakše i brže u najprisnijem i najlojalnijem kontaktu s narodnim vlastima rješavaju sva pitanja, koja iskrsnu na terenu, da tangiraju Crkvu i pastoralno svećenstvo; da se putem Udruženja poduzme sve, kako bi katolički svećenik postao prvi pobornik najsvetijih ideala, za koje su milijoni Jugoslavena žrtvovali svoje živote, ideale slobode i socijalne pravde, bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije.«⁶²

Mons. Harley, nezadovoljan osnivanjem udruženja, pozvao je bosanskoga i hercegovačkoga franjevačkog provincijala da pokuša spriječiti osnivanje udruženja, što oni nisu prihvatili.⁶³ Franjevački su provincijali imali problema u svezi s udruženjem jer se tome protivio njihov generalni ministar u Rimu. Zbog toga su oni generalnom ministru franjevačkog reda uputili pismo u kojem se žale na prigovore koje od njega dobivaju putem Nuncijature u Beogradu. Također objašnjavaju razloge osnivanja udruženja, iz kojih se može zaključiti da je glavni razlog taj što bi u suprotnom, zbog veoma malog broja svećenika koji još djeluju u Bosni i Hercegovini, mogao doći u pitanje opstanak katoličkih svećenika u toj republici uopće.⁶⁴

Osim što su odnosi između Katoličke crkve i države bili dodatno zaoštreni zbog osnivanja udruženja katoličkih svećenika, državna je vlast dodatno zaoštrila stanje odlukama o izbacivanju vjeronauka iz svjetovnih škola 31. siječnja 1952. i o izbacivanju bogoslovnih fakulteta u Zagrebu i Ljubljani iz sastava Sveučilišta iste godine. Te su odluke bile poslje-

⁵⁹ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 169.

⁶⁰ B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene*, Pazin, 1976., 172.

⁶¹ M. VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996., 425.

⁶² *Dobri pastir*, god. I., broj 1-2, 1950., str. 9.

⁶³ HDA, KOVZ, kut. 136, Pismo mons. Ritiga Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, od 30. siječnja 1950.

⁶⁴ HDA, OF Ritig, kut. 1, Pismo franjevačkih provincijala iz Bosne i Hercegovine Generalnom ministru franjevačkog reda u Rimu, od 15. rujna 1950. god.

dica zaoštavanja odnosa s Katoličkom crkvom zbog njezine nepopustljivosti u pitanju svećeničkih udruženja.

Biskupi u Jugoslaviji još nisu imali jedinstven stav oko dopuštanja osnivanja ĆMD udruženja. Jedni su tolerirali, ali ne i službeno odobrivali, dok su neki prešutno odobrivali, a neki su, posebno oni u kontinentalnoj Hrvatskoj, odmah bili protiv. No Biskupska je konferencija odlučila 26. travnja 1950. da je članstvo u tim udruženjima »suvišno«, tj. »ne preporučuje se« (Non expedit), ali su postupci biskupa u primjeni tog dekreta bili različiti. Neki su udruženja tolerirali, a neki su prijetili sankcijama članovima udruženja. No i svećenstvo je tumačilo taj dekret na različite načine pa se i dalje učlanjivalo u udruženja.⁶⁵ Bilo je i slučajeva da su sami svećenici molili da im se zabrani pristup u udruženja, da bi imali opravdanje pred vlastima za neučlanjivanje u udruženje.⁶⁶

Vlast je svim sredstvima podupirala udruženja. Obećavala je da će svećenici dobiti socijalno osiguranje i druge pogodnosti, ako se učlane u udruženja. Posebno je iskorištavala svećenike koji su bili u zatvorima, koje je nagovarala da se učlane u udruženja, a neki su od tih zatvorenika postajali nakon izlaska iz zatvora vodeći ljudi udruženja.⁶⁷ Pripadnici UDB-e koristili su se raznim metodama ucjena i pritisaka kako bi natjerali svećenike da se učlane u udruženje. O tome svjedoči i kardinal Kuharić, na osnovi osobnog iskustva:

»Godine 1956. pokušali su me dovesti na sud jer nisam htio ući u udruženje ... Neki agenti pozvali su me kako bi mi predložili da se upišem ... Neke su svećenike privukli osobni interesi, kao mirovina i zdravstveno osiguranje.«⁶⁸

Na prigovore da udruženja žele oslabiti crkvenu hijerarhiju, predstavnici udruženja odgovarali su da ona ne nadomještaju redovitu crkvenu upravu niti se uopće miješaju u njezine poslove.⁶⁹

Najveći otpor biskupa udruženjima bio je u kontinentalnoj Hrvatskoj, dok je u Dalmaciji kod nižeg svećenstva postojao velik interes, ali su biskupi (Banić, Bonefačić, Pušić i poslije Franić) bili najradikalniji u borbi protiv udruženjaštva.⁷⁰ Na svećenstvo kontinentalne Hrvatske vjerojatno je imao utjecaj i nepokolebljiv stav nadbiskupa Stepinca, koji bez obzira na izoliranost, koristi svaku prigodu da poruči svećenstvu o opasnostima udruženjaštva o čemu nije uopće dvojio. Tako nadbiskup Stepinac u pismu od 23. srpnja 1954. (nije naznačeno komu je upućeno), piše:

»U pitanju ĆMD napose biti nepopustljiv! To je čista izraslina pakla, da se razbije Crkva Božja. Zato sam već rekao nekim biskupima ako bi došao pokušaj osnutka tobožnje 'nacionalne Crkve', onda bez milosrđa gladio excommunicationis odsjeći trulež sa zdravog stabla Crkve i proglasiti to svemu puku po svim crkvama navevši razlog.«⁷¹

⁶⁵ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 643.

⁶⁶ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 137.

⁶⁷ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 643.

⁶⁸ G. MATEI, *nav. dj.*, 68-69.

⁶⁹ *Dobri pastir*, God. I., broj 3-4, 1950., str. 31.

⁷⁰ G. MATEI, *nav. dj.*, 72.

⁷¹ E. K. BELUHAN, *Stepinac govori*, Valencia, 1967., 200 (pisac u knjizi nije navodio kome su upućena pisma, da te osobe ne bi imale problema s vlastima).

Isto tako u pismu od 23. kolovoza 1954. nadbiskup piše:

»A naši žalosni ĆMDaši si utvaraju, da će oni stvoriti mir tobože između Crkve i države. Vidi se da nemaju pojma o biti komunizma ... Molim Vas, upozorite na to i Vaše susjede, da se već dulje šuška o tobožnjoj nacionalnoj Crkvi. Toga se ne treba ni najmanje plašiti, nego istupiti svom energijom.«⁷²

Aktivnosti P. Benzona i S. Ritiga u pitanju jugoslavensko-vatikanskih odnosa

U siječnju 1947., govoreći o odnosima Crkve i države, Bakarić je optužio papinsku nuncijaturu u Beogradu da vrši ulogu instruktora Katoličke crkve u Jugoslaviji. No priznao je i da je vlast činila pogreške prema Crkvi, koje su bile smetnja crkveno-državnim odnosima, dodajući da su te greške svedene na minimum. Kazao je također da su mnogi rukovodioci i aktivisti postali preveć popustljivi, da i ne reaguju na »otvorene fašističke provokacije i razbijačke manevre«.⁷³

Nedugo zatim jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova uputilo je Apostolskoj nuncijaturi u Beogradu notu u kojoj predlaže da se u nadbiskupije i biskupije u Sarajevu, Banjaluci, Križevcima i Ljubljani, čiji su biskupi napustili zemlju, imenuju novi biskupi koji nisu imali veze s neprijateljem i koji bi svojim držanjem pridonijeli razvoju crkveno-državnih odnosa. Ti su zahtjevi upućeni na osnovi Ritigovih ideja. No Apostolska nuncijatura odgovorila je 30. siječnja 1947. kako je od Svete Stolice dobila uputu da odgovori kako Sveta Stolica djeluje potpuno neovisno o civilnim vlastima uvijek kada imenuje biskupe u onim zemljama s kojima nema specijalne konvencije glede tih imenovanja.⁷⁴

No bez obzira na dodatna zaoštavanja sukoba, i dalje su se s obje strane pokušavali održavati koliko je bilo moguće normalniji odnosi. Posebno se za smirivanje odnosa između Vatikana i Jugoslavije zalagao predsjednik Komisije za vjerske poslove pri Predsjedništvu vlade Narodne Republike Hrvatske mons. Svetozar Ritig. U jednom svom izvješću od 21. veljače 1947. mons. Ritig konstatira da diplomatski odnosi između Vatikana i Jugoslavije nisu prijazni, ali da ipak postoje. U skladu s tim on se zalaže da se od Vatikana traži poštivanje prakse po kojoj Vatikan državama s kojima ima diplomatske odnose (navodi primjer Francuske i Brazila), stavlja odnosnoj državnoj vlasti do znanja imena svojih kandidata, kako bi dobio povratnu informaciju ima li ta državna vlast prigovora njihovu imenovanju na biskupski položaj. Ritig također zapaža da jugoslavenska vlast nema u Rimu osobu koja bi svojim političkim znanjem i iskustvom mogla parirati protivničkim strujanjima. Na kraju upozorava da politički rukovodioci u Jugoslaviji moraju biti vrlo oprezni i do kraja strpljivi u diplomatskom ophođenju s Rimskom kurijom i izbiti iz ruku svako oruđe, što ga anglosaksonska propaganda svakodnevno širi u svojoj medijskoj propagandi.⁷⁵

Prije odlaska na dužnost u Vatikan u proljeće 1947. godine, P. Benzon je prigodom posjeta Sloveniji, zajedno s S. Ritigom, izložio Marjanu Brecelju i Borisu Krajgeru svoju ulogu

⁷² Isto, 202.

⁷³ *Politika*, 30. I. 1947., str. 3.

⁷⁴ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice, 1945-1970.*, knj. I., 277.

⁷⁵ HDA, KOVZ, kut. 129, Izvješće mons. Ritiga od 21. II. 1947. god.

u Vatikanu, odnosno upute koje mu je dao Tito. Benzon je u Vatikanu trebao protestirati zbog zaštite »ratnih zločinaca« u Zavodu sv. Jeronima, iskazati stav da vlada nikad neće priznati imenovanja biskupa u Jugoslaviji bez svoje prethodne suglasnosti, da odgoj katoličkog klera treba imati slavenski karakter te da se u Jugoslaviji u crkvama uvede bogoslužje na slavenskom jeziku, u smislu tradicije sv. Ćirila i Metoda.⁷⁶

Nakon što je došao u Rim, 27. svibnja 1947., P. Benzona je 30. lipnja primio v. d. državnog sekretara Vatikana, mons. Tardini. Benzon mu je predao referat o prilikama u Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na ulogu Katoličke crkve u Drugome svjetskom ratu i nakon njega. Tardini se Benzonu požalio na pisanje jugoslavenskog tiska i postupke prema nadbiskupu Stepincu. Benzon je zatim iznio primjere biskupa koji dobro surađuju s vladom, te im je vlada u određenim pitanjima izišla u susret (Akšamoviću vraćen dio zemljišta oduzet agrarnom reformom i odobreno skupljanje priloga za Crkvu, Buriću novčana pomoć za popravak senjske katedrale, Mileti vraćeno sjemenište⁷⁷). Benzon je ponovno postavio pitanje imenovanja biskupa, na što je ponovno dobio isti odgovor, da je to moguće samo sa zemljama s kojima Vatikan ima poseban ugovor. Nakon posjeta Tardiniju, Benzon je očekivao da će biti primljen i kod pape, no u međuvremenu je *L' Osservatore Romano* objavio članak o progonu Crkve te je jugoslavenski tisak najavljavao mogućnost prekida diplomatskih odnosa. Na to je odmah reagirao S. Ritig te je 3. srpnja 1947. pisao Titu i u pismu okrivio Hurleya za odnose s Vatikanom. No također je iznio mišljenje da zbog jednog članka ne bi bilo opravdano prekidati diplomatske odnose, pogotovo u trenutku kada dolazi do poboljšanja suradnje s Katoličkom crkvom.⁷⁸

Da su diplomatski odnosi između Vatikana i Jugoslavije visili o tankoj niti, potvrđuje i Titova izjava predstavnicima američkih crkava početkom kolovoza 1947. godine, u kojoj kaže:

»Ako Vatikan i dalje bude uzrok što svećenici kod nas ne zauzimaju bolji stav prema državi, razumije se, odnosi će se pogoršati. Situacija je već bila takva da je skoro došlo do prekida. Ali za sada nema izgleda da će odnosi biti prekinuti, jer mi imamo strpljenja.«⁷⁹

Ritigovim posredstvom u Rim su otišli dr. Janko Oberški i dr. Josip Marić s Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, radi otvaranja pregovora o mogućem sporazumu između Svete Stolice i Jugoslavije. Po pisanju *Christian Science Monitora* u rujnu 1950. godine, Tito je ponudio žurno oslobađanje svih svećenika, uključujući i nadbiskupa Stepinca pod uvjetom da odmah napusti zemlju, ponovno uvođenje vjeronauka u škole, obnovu katoličkog tiska, financijsku pomoć za gradnju rimokatoličkih škola i uspostavu izravne komunikacije između Vatikana i katoličke hijerarhije u Jugoslaviji. Zauzvrat je tražio prekid neprijateljske propagande protiv Jugoslavije, objedinjavanje katoličkog svećenstva u jedan jedini nacionalni savez, te suradnju Crkve u vladinim društvenim i ekonomskim programima. No ti pregovori nisu urodili plodom, ponajprije zbog pitanja o obveznom članstvu svećenstva u svećeničkim udruženjima, što Vatikan nikako nije mogao prihvatiti.⁸⁰

⁷⁶ R. RADIĆ, *nav. dj.*, knj. I., 277.

⁷⁷ *Isto*, 278, bilješka 1023.

⁷⁸ *Isto*, 278.

⁷⁹ *Politika*, 3. VIII. 1947., str. 4.

⁸⁰ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 133-134.

U međuvremenu je i nadbiskup Stepinac nekim novinarima koji su ga posjetili u zatvoru kazao da se kompromisno rješenje između Crkve i države mora naći u interesu objiju strana, ali da u ključnom sporu ne može biti kompromisa, jer da mora postojati jasno razgraničenje između crkvene vlasti u duhovnim pitanjima i državne vlasti u svjetovnim pitanjima. Također je istaknuo da Crkva mora imati pravo odgajati djecu, da Crkva ne može prihvatiti obvezno civilno vjenčanje ali da nema ništa protiv civilnog obreda koji bi uslijedio nakon vjerskog sakramenta, da mora postojati sloboda katoličkog tiska i socijalnog rada Crkve.⁸¹

O pokušajima pregovaranja između Jugoslavije i Vatikana mons. Ritig početkom 1952. godine u pismu dr. Bakariću piše:

»Na posljertku naša situacija u Rimu nije nikako onako loša kako se prikazuje. To dokazuje rješenje pitanja Senj-Rijeka. Ne bi se to bilo učinilo da nije jasno saznanje da Istra u današnjem obliku ostaje u Jugoslaviji. To mi pouzdano saznajemo od svećenika koje smo prošle godine 1951. poslali u Rim o. Aljinovića, kanonika prof. Dra Marića te naše vrlo ugledne franjevačke oce definitora o. Jeličića, učenjaka o. K. Balića, koji su s o. Mandićem (sada je na istragi u Americi protiv američkih franjevaca Vasilja i njegovih drugova ustaša) u solidarnom radu, da bi došlo do usklađenja odnosa između Sv. Stolice i Jugoslavije.« Također u pismu tvrdi da po nekim vezama u Vatikanu saznaje kako bi Vatikan želio da Tito odredi osobnog izaslanika koji bi sa Svetom Stolicom najkraćim putem i u tajnosti dogovorio način rješavanja odnosa Vatikana i Jugoslavije.⁸²

Isto je mons. Ritig zapisao u radnoj verziji pisma maršalu Titu 7. veljače 1952.,⁸³ a u ispravkama tog pisma od 15. veljače 1952.,⁸⁴ navodi kako preko svojih veza u Vatikanu doznaje da Vatikan za *modus vivendi* s Jugoslavijom postavlja uvjete: da se riješi pitanje nadbiskupa Stepinca i biskupa Čule, da se provede što šira amnestija za svećenike, da se riješi pitanje vjeronauka u školama i crkvama bez smetnji na terenu, da se omogući veća sloboda katoličkog tiska te prestane izolacija klera u narodnom i javnom životu.⁸⁵ Na to je pismo vjerojatno, uz to što se u pismu još žali na ukidanje Bogoslovnog fakulteta, mons. Ritig bio ponukan i Titovom izjavom koju je objavio zagrebački *Vjesnik* 24. studenoga 1951., u kojoj kaže:

»Mi svakako ne možemo dozvoljavati da se bilo tko od strane Vatikana miješa u naše unutarnje stvari. To je jedino pitanje, na kome se mi razilazimo u svojim odnosima s Vatikanom. Mi želimo da ti odnosi budu bolji i mi smo to nekoliko puta podvlačili. Danas ja ponovno podvlačim, da želim da se ti odnosi potpuno normaliziraju, jer ovakvo stanje ne može pridonijeti ničem pozitivnom.«⁸⁶

⁸¹ *Isto*, 134.

⁸² HDA, OF Ritig, kut. 4, Pismo mons. Ritiga dr. Bakariću, od 31. siječnja 1952. god.

⁸³ *Isto*, Radna verzija pisma mons. Ritiga maršalu Titu, br. Kab. 16/52, od 7. veljače 1952. god.

⁸⁴ Riječ je o istom pismu s ispravkama za kojeg nisam našao original, ali je očito da je pismo dugo pisano i ispravljano prije nego je poslano Titu, pa mi točan datum slanja nije poznat.

⁸⁵ HDA, KOVZ, kut. 326. *Isto* pismo kao u prethodnoj bilješci, s novim ispravkama, datirano 15. veljače 1952. god.

⁸⁶ *Vjesnik*, Zagreb, 24. studenog 1951., str. 2

No nedugo nakon te izjave Tito je na sjednici Politbiroa CK KPJ 15. siječnja 1952., nakon konstatacija da jača katolička reakcija u Hrvatskoj i Sloveniji, istaknuo da treba ići na kidanje odnosa s Vatikanom. Poslije tog sastanka, 22. siječnja upućene su direktive o daljnjem radu republičkim partijskim komitetima, u kojim se traži izbacivanje vjeronauka iz škola, pojačan odgojni i ideološki rad s omladinom protiv religioznosti i misticizma te da se mobiliziraju partijske i masovne organizacije u borbu protiv »reakcionarnih povova«.⁸⁷

Odmah je uslijedila odluka o izbacivanju vjeronauka iz državnih škola i izbacivanju bogoslovnih fakulteta iz sastava Sveučilišta. Svi daljni događaji išli su u pravcu namjera da se prekinu odnosi s Vatikanom.

Mons. Ritig je 27. ožujka 1952. uputio još jedno pismu maršalu Titu, u kojem se žali na napade državnog tiska i političara na Vatikan, te piše:

»Nepravедna je omraza govoriti, kako je Rimská Crkva dušmánski raspoložena prema Slávenstvu. U sadašnjem času stojimo u nevoljkim odnosima s italijánskim narodom. Taj nam je spor obadvjema mučan. On baca teške sjene i oblake i na naše odnose sa Svetom Stolicom, koja je vrhovna i najjača vjerska oblast u svijetu. Naša hrvatska crkvena organizacija stoji s Rimskom Crkvom više nego tisuću godina u hijerarhijskoj jedinstvenoj organizaciji. U toj vezi imao je naš katolički narod najveću pomoć i snagu u svom razviću... No nikako nije opravdano poistovjećivati Vatikan s Venecijom i fašističkom Italijom... Poštovani družé Maršale, žarka mi je molba da bi se spriječilo ono žučljivo pisanje u našem novinstvu protiv Rima, koje nikojemu dobru ne vodi, i mnogo otešćava usklađenje boljih odnosa baš na najdelikatnijem, ali vrlo važnom terenu.«⁸⁸

Svi Ritigovi pokušaji da se smiri situacija u odnosima Vatikana i Jugoslavije ostali su uzaludni, jer je daljni razvoj događaja nezaustavljivo vodio ka prekidu tih odnosa.

***Non licet* i nota jugoslavenske vlade Vatikanu**

Odnos Jugoslavije prema Vatikanu dodatno se zaoštrio nakon odluke Londonske konferencije o Trstu u svibnju 1952., zašto je jugoslavenska vlada okrivila Vatikan da je pridonio takvoj odluci, o čemu Tito u govoru u Zrenjaninu kaže:

»Ovdje je glavni mutitelj Vatikan, katolička crkva, ona je tu inicijator... Jer katolička crkva i reakcionarni krugovi u katoličkoj crkvi – oni najreakcionarniji u čitavom svijetu – na svim linijama vode ogorčenu borbu protiv naše zemlje i u Americi, i svugdje. I ovdje su nam oni napakostili koliko su više mogli, i još će nam pakostiti.«⁸⁹

Također je u razgovoru s američkim kulturnim i javnim radnicima krajem srpnja 1952. godine Tito kazao da poglavari Katoličke crkve u Jugoslaviji stoje pod utjecajem izvana, a da Vatikan provodi nacionalnu talijansku politiku.⁹⁰

⁸⁷ R. RADIĆ, *nav. dj.*, knj. I., 346.

⁸⁸ HDA, KOVZ, kut. 326, Pismo mons. Ritiga maršalu Titu, od 27. ožujka 1952. god.

⁸⁹ *Vjesnik*, Zagreb, 13. svibnja 1952., str. 2

⁹⁰ *Isto*, 31. srpnja 1952., str. 2.

Situacija je zbog pitanja Trsta te pitanja udruženja katoličkih svećenika bila toliko zaoštrena, da je nedostajao samo konkretan povod za prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije s Vatikanom.

Biskupi Jugoslavije odlučili su u rujnu 1952. održati Biskupsku konferenciju na kojoj je jedna od glavnih tema bila kako se postaviti prema staleškim udruženjima katoličkih svećenika. Biskupi su u tajnosti zatražili upute od Vatikana, koji je preko nuncijature poslao odgovor nadbiskupu Ujčiću, koji ga je dalje prenio ostalim biskupima na konferenciji. U odgovoru je izražena nada da će se biskupi u Jugoslaviji oduprijeti teškoj prijetnji koju predstavljaju svećenička udruženja. Otpravnik poslova Svete Stolice u Beogradu napustio je tih dana Beograd da ne bi izgledalo kako on vrši pritisak na biskupe, a poruku je nadbiskupu Ujčiću prenio tajnik nuncijature, dopustivši nadbiskupu da ponese kopiju.⁹¹

Biskupska konferencija je 26. rujna 1952. uputila Predsjedništvu vlade FNRJ memorandum u kojem su biskupi izjavili »da ovo udruženje nema onih svojstava koja su potrebna da bi udruženje moglo izvesti zadaću koju je sebi postavilo. Prije svega zato što stoji pod snažnim utjecajem političke stranke, a zatim i zbog uputa koje izjavljuju prestupke protiv crkvene stege i slabe vjerski život, čime neće ostvariti postavljeni cilj, a to je uređenje odnosa između Crkve i države.« Biskupi su zatim naglasili da bi prihvatili udruženje jedino uz uvjet da se pravila udruženja prilagode crkvenom pravu i da se udruženje stavi pod nadzor episkopata.⁹² Biskupi su jednoglasno donijeli i izjavu »Non licet« (Zabranjuje se), kojom se oštro osuđuju staleška udruženja katoličkih svećenika i zabranjuje njihovo osnivanje.⁹³

No dvojica slovenskih biskupa, Vovk i Držečnik, na konferenciji su pravili bilješke koje nisu uništili, te se tako doznalo za vatikansku poruku biskupima, pa su se bilješke, koje je pronašla tajna policija, pojavile u tisku. To je vlastima bio neoboriv dokaz da iza odluke biskupa stoji Sveta Stolica.⁹⁴

Reakcije vlasti i tiska na tu biskupsku izjavu bile su veoma žestoke. Odmah je, po pisanju biskupa Akšamovića mons. Ritigu, reagirao i javni tužitelj NR Hrvatske, koji je pozvao na saslušanje biskupa Salis-Sewisa, rezidencijalnog biskupa i administratora hrvatskog dijela tršćansko-koparske biskupije Dragutina Nežića, biskupa skopljanskog i administratora banjalučkog Smiljana Franju Čekadu, đakovačkog biskupa Stjepana Bauerleina i nadbiskupa beogradskog Josipa Ujčića. Javni tužitelj optuživao ih je za zloupotrebu Crkve u političke svrhe, ograničavanje slobode udruživanja građana i podizanja uzbune time što potiče na nepoštivanje Ustava i na krivična djela. Na te optužbe biskup Akšamović odgovara, da se raspravljalo o crkvenim, a ne o političkim pitanjima, da udruženja spadaju pod crkvenu disciplinu te da nije podignuta nikakva uzbuna, jer da je rezolucija poslana samo

⁹¹ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 137.

⁹² A. BENIGAR, *nav. dj.*, 644.

⁹³ HDA, KOVZ, kut. 140, *Declaratio de associationibus cleri*, izdana na skupu biskupa Jugoslavije u Zagrebu 22-25. rujna 1952. god. (Izjavu su potpisali svi prisutni biskupi: Ujčić, Pušić, Salis-Sewis, Akšamović, Bonefačić, Srebrnić, Burić, Butorac, Čekada, Vovk, Držečnik, Nežić, Alaupović, Banić, Bauerlein, Garković, Čelik, Bukatko, apostolski administrator jugoslavenskih dijelova goričke arhidiezeze M. Toroš i izaslanik mostarskog biskupa mons. A. Majić.)

⁹⁴ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 137.

svećenstvu, i to na latinskom jeziku. Također osporava tužiteljevu tvrdnju da država osniva svećenička udruženja, jer ih ona samo odobrava nakon što ih osnuje Crkva.⁹⁵

Jugoslavenskoj je vladi saznanje da iza odluke biskupa o zabrani svećeničkih udruženja stoji Vatikan, bio povod da Vatikanu uputi notu 1. studenoga 1952., zbog uplitanja Vatikana u unutarnje poslove FNRJ. U toj noti, između ostalog, piše da se vlada FNRJ osjetila obveznom već više puta skrenuti pozornost Apostolskoj nuncijaturi na određene nedopuštene postupke, kojima se Sveta Stolica, posredstvom nuncijature, uplitala u unutrašnje poslove FNRJ, što predstavlja zlouporabu ustaljenih međunarodnih običaja i prava, koja uživa jedno diplomatsko predstavništvo u nekoj suverenoj zemlji. Također je istaknuto da je tim postupcima Sveta Stolica otežavala odnose između katoličkog klera i državnih vlasti. Posebno je u noti kao takav primjer istaknut napatuk Svete Stolice biskupima Jugoslavije u svezi sa svećeničkim udruženjima, u svezi s kojim u noti stoji: »Vlada FNR Jugoslavije je u posjedu neospornih dokaza, da je uoči konferencije jugoslavenskog episkopata (koja se održala od 22. do 25. rujna) u Zagrebu, Apostolska Nuncijatura dostavila Monsignoru dru Ujčiću, beogradskom nadbiskupu, vršiocu dužnosti predsjednika biskupskih konferencija poruku, koja je proistekla iz Državnog Tajništva Svete Stolice, u kojoj je izražena nada, da će kler Jugoslavije biti u stanju da suzbije tešku opasnost, koja proizlazi iz svećeničkih udruženja. Jugoslavenska Vlada zna isto tako, da je pod izravnim utjecajem te poruke, koja je pročitana na ovoj konferenciji, bila prihvaćena deklaracija o svećeničkim udruženjima ('Non licet'), u kojoj je rečeno: 'Nije dopušteno ustanoviti takva udruženja, niti u njima sudjelovati'.

Vlada FNR Jugoslavije drži, da ova poruka, sadržavajući nedvoumne upute jugoslavenskomu katoličkom kleru, predstavlja jedno novo nedopustivo uplitanje Svete Stolice, zloupotrebljujući svoj autoritet i crkvenu disciplinu, potičući stanovite krugove visokoga katoličkog klera FNR Jugoslavije na djelatnost protivnu probitcima i zakonima njihove zemlje, priječeći svećenicima – podanicima FNR Jugoslavije – da se okoriste njihovim temeljnim pravima građanina, pravima zajamčenima Ustavom, s namjerom, da obustavi napore jednog dijela klera u korist normalizacije odnosa između crkve i narodnih vlasti.

Imajući u vidu sve, što se prije dogodilo, kao i činjenicu, da Sveta Stolica podnosi slična svećenička udruženja u drugim zemljama, Vlada FNR Jugoslavije prosvjeduje najenergičnije protiv ove nedopustive djelatnosti Svete Stolice, i smije protumačiti posljednji čin Svete Stolice samo kao nov dokaz, koji utvrđuje, da Sveta Stolica ostaje vjerna svojoj politici, koja teži da pogorša odnose s FNR Jugoslavijom.

Vlada FNR Jugoslavije bi htjela isto tako upozoriti ovom prigodom, da nikakva promjena nije nastala ni u njezinom naklonom držanju, ni u njezinoj dobroj volji u vidu, da bi se došlo do obostranog zadovoljavajućeg poravnjanja s obzirom na odnose sa Svetom Stolicom, temeljenoga na ustavnim načelima, t. j. da je crkva rastavljena od Države i da je sloboda bogoslužja zajamčena, poravnjanja, koje je ostvareno na zadovoljavajući način s ostalim crkvama FNR Jugoslavije.«⁹⁶

⁹⁵ HDA, OF Ritig, Pismo biskupa Akšamovića mons. Ritigu, br. 36/1952, od 17. listopada 1952. god.

⁹⁶ V. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, 391.

Dok je jugoslavenska vlada čekala odgovor Svete Stolice na svoju notu, jedna odluka Svete Stolice poslužila joj je kao pogodan povod za odluku o prekidu diplomatskih odnosa s Vatikanom, prije nego je odgovor na njenu notu stigao.

Nota Vatikana jugoslavenskoj vladi i prekid diplomatskih odnosa

Radio Vatikan je 29. studenoga 1952. objavio popis novih kardinala na kojem je bilo i ime nadbiskupa Stepinca.⁹⁷ To je za jugoslavensku vlast bio udarac koji više nije mogla podnijeti, te je uslijedila žestoka kampanja u tisku protiv tog čina. Mediji su svakodnevno objavljivali tekstove u kojima političari i druge istaknute ličnosti i organizacije osuđuju taj čin. Tako npr. beogradska *Borba* objavljuje, uz ostale, izjavu Marina Franičevića, predsjednika Društva književnika Hrvatske, koji kaže:

»Bilo bi neobično i nenormalno kad bi neki pošten čovjek postao kardinal jer se to više ni slučajno ne može dogoditi, pogotovo ne u našoj zemlji prema kojoj Vatikan vjekovima vodi neprijateljsku politiku.«⁹⁸

Vatikanu je trebalo dugo vremena da odgovori na jugoslavensku notu, te je jugoslavenskoj vladi kao odgovor na njezinu notu uputio svoju notu tek 15. prosinca 1952., u kojoj se ističe da je Sveta Stolica, »vjerno svom poslanju i svom programu da doprinese, koliko joj je moguće, umirenju duhova i duhovnom blagostanju naroda, stalno prožeta željom da uspostavi i sačuva dobre odnose s državnim vlastima različitih zemalja. Ali, isto tako, s druge strane, Sveta Stolica ne može ne izvršiti svojih dužnosti, koje joj nalažu, da štiti nezastariva prava vjere i Katoličke Crkve posvuda, gdje su ona nepriznavana ili povrijeđena, te se ova djelatnost ne može smatrati kao nedolično miješanje u unutarnje poslove jedne Države, budući da katolici, osim što su podanici neke stanovite države, također su i članovi Crkve.«

Također se ističe da Sveta Stolica mora ustanoviti s dubokim žaljenjem »da u Jugoslaviji isto tako predstavnici Vlade kao što i druge reprezentativne ličnosti komunizma, očituju svečanim i opetovanim izjavama – otvoreno ispovijedajući bezboštvo – namjeru da otmu narodima – a posebno mladeži – svaku vjersku ideju i osjećaj, te vode bez odaha borbu protiv vjere, a osobito protiv Katoličke Crkve. Bit će dovoljno ograničiti se na nekoliko primjera, koji su izabrani između najnovijih, a koji se tiču posebno Hrvatske i Slovenije, gdje katolici sačinjavaju pretežnu većinu pučanstva.« Jedan od tih primjera bile su i tvrdnje Vicka Krstulovića, predsjednika Sabora NR Hrvatske, na jednom partijskom sastanku u Osijeku, a koje je prenio partijski list *Naprijed* 1. lipnja 1952. Naime, V. Krstulović je među inim kazao: »S revolucijom, koju smo izvršili, mi smo uništili bivši buržujski kadar, razorili smo materijalnu osnovu, na kojoj je počivala buržoazija i uzeli smo sve u svoje ruke. Zasad ne možemo, uništiti crkvu kao ustanovu ne zato što su naše zemlje i naše Vlasti slabe, nego što u svijesti velikog broja ljudi, osobito seljaka, još uvijek postoje jaki ostaci vjere. Mi smo svjesni da je Crkva zastarjela kao ustanova, i moramo se boriti protiv nje u politici, prosvjeti, uzdižući – istovremeno s materijalnom razinom života – svijest

⁹⁷ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 137.

⁹⁸ *Borba*, Beograd, 15. XII 1952.

naroda, da bi ovaj sve bolje razumio, da se svijet nije razvio po duhu svetomu (sic), nego po zakonima prirode. Moramo mobilizirati javno mnijenje po selima i gradovima protiv štetnog rada (svećenika).« Isto tako se uz niz drugih primjera navodi Titova izjava predstavnicima Kongresa udruženja profesora i učitelja Jugoslavije, koju je prenijela *Borba* od 30. travnja 1952., u kojoj kaže: »Ja znam, da će nam se u inozemstvu predbaciti, što udaljujemo mladež od boga (sic), od crkve. (Ali) mi ne možemo dopustiti da ovi ljudi prakticiraju praznovjerje. Mi se moramo boriti protiv praznovjerja.«

U nastavku se tvrdi da zakonodavne odredbe na području vjere, poduzete mjere od postavljenih vlasti, inicijative Komunističke partije i sindikalnih organizacija, postupak koji se primjenjuje prema mnogim vjernicima i situacija stvorena biskupima i velikom dijelu klera, ima za cilj da postupno iskorijeni vjeru, a posebice Katoličku crkvu. Te su tvrdnje potkrijepljene nizom činjenica, kao što je npr. zabrana vjerskog tiska, oduzimanje tiskara, zatvaranje odgojnih ustanova, ukidanje vjeronauka u državnim školama, izbacivanje odgojitelja i učenika iz škola zbog prakticiranja vjere, hapšenja i ubijanja svećenika, napadi na kler preko tiska radi poticanja građana na mržnju i prezir prema svećenicima, osiromašenje svećenstva agrarnom reformom, nametanjem pretjeranih poreza na crkvena vlasništva i priječenjem vjernicima da materijalno pomažu Crkvu. Navode se i primjeri neprijateljskih mjera prema biskupima: »Dok se Nj. Preuzvišenost, zagrebački Nadbiskup, koji je izišao iz zatvora, nalazi na 'uvjetnoj' slobodi, Nj. Preuzvišenost Msgr. Čule, mostarski Biskup, još je u tamnici. Nj. Preuzvišenost Msgr. Garković, Apostolski Administrator Zadra, sada je zatočen u tom gradu; Nj. Preuzvišenost Msgr. Nežić, Administrator Poreča, Pule i Pazina, nalazi se pod istim okolnostima u Pazinu. Biskupi nailaze velike poteškoće u vršenju svoje službe, osobito za vrijeme pastirskih posjeta. Zabranjuje im se da posjete stanovite župe: u drugima komunisti organiziraju nekažnjeno neprijateljske i nasilničke manifestacije. Dne 20. siječnja 1952. Nj. Preuzvišenost Msgr. Vovk, ljubljanski Apostolski Administrator, bio je napadnut na kolodvoru u Novom Mestu, kad je bio išao u jednu župu zbog vjerskih obreda, i duboke opekline, koje je zadobio, prisilile su ga, da se liječi nekoliko mjeseci. Samo je jedan od krivaca bio osuđen uvjetno na 9 dana zatvora. Nj. Preuzvišenost Msgr. Banić, šibenski Apostolski Administrator, bio je također predmetom raznih napadaja za vrijeme pastirskog posjeta. Policija podvrgava Biskupe čestim preslušavanjima, zastrašivanjima i prijetnjama. Već spomenuti Msgr. Vovk bio je osuđen u proljeće 1952. godine na velike novčane globe zato, što je u okružnicama upućenima svom svećenstvu bio izložio katolički nauk o pobačaju i o ispovijedanju vjere.«

Također se navode teškoće u radu sjemeništa, napominjući da je osam sjemeništa bilo zatvoreno, a nekoliko zgrada sjemeništa koji su još otvoreni, dijelom je zaposjednuto u Zagrebu, Ljubljani i Splitu. Ističe se da su sjemeništa, koja životare, izvrgnuta smetnjama i nalaze se u teškim ekonomskim okolnostima, ne samo zbog činjenice da su zaplijenjena crkvena dobra nego također što im je gotovo uvijek praktički onemogućeno sakupiti doprinose vjernika u zemlji (u novcu ili u naravi) te primiti pomoć ponuđenu im od katolika iz inozemstva.

Dalje se navodi da su u Sloveniji, Bosni i Hercegovini raspuštene ženske vjerske kongregacije, a da su katoličke organizacije zabranjene gotovo svuda u zemlji. Također se napominje da su posvećene zgrade bile oduzimane od upotrebe, ili čak, u stanovitim slučajevi-

ma, oduzete katolicima »sa svrhom da se dadu nekatolicima: kao što je to slučaj s crkvom Teutonskog Reda u Ljubljani, koja je bila predana 'starokatoličkoj' sekti, koja skoro ni nema pristaša u tom gradu. Velika crkva Presvetog Odkupitelja na Rijeci bila je razorena; druge crkve su bile srušene u Banatu i drugdje. Važno marijansko svetište u Ptujskoj Gori bilo je pretvoreno u muzej protiv volje crkvenih vlasti. Državne vlasti odbijaju dati dozvolu za gradnju novih crkava i s teškom mukom daju pristanak za popravak stanovitih već postojećih crkava.« Ističu se zabrane procesija, ograničenja u katehizaciji zabranom njezine provedbe u državnim školama i zabranama sakupljanja djece zbog poduke katekizma u crkvenim zgradama, odnosno u župnim kućama i u privatnim stanovima, te izdavanjem posebnih ovlaštenja za svećenike koji podučavaju vjeronauk unutar crkve, kao npr. u Sloveniji, a u Bosni i Hercegovini od 1946. godine katehizacija je bila zabranjena u školama, »pod lažnom izlikom, da je Crkva odijeljena od Države: ali, s druge strane, nije dozvoljena u crkvama, jer se svaka poduka mora vršiti u školama«.

Navode se i zapreke kod podjele sakramenata te se tvrdi da su brojni vjernici napadnuti u novinama, odušteni iz njihove službe zbog toga što su sklopili vjerski brak, što su krstili svoju djecu, što imaju sina u sjemeništu, što su bili odsutni s posla na blagdane i sl., a sama činjenica polaska u crkvu predstavljala je za mnoge ljude veliku opasnost, jer su zbog toga neki učitelji bili smijenjeni od obuke, a učenici istjerani iz škole. Također se napominje da ni vojnici nisu smjeli prisustvovati vjerskim obredima, a vršenje vjerskih čina bilo je zabranjeno svim komunistima, te su vlasti ukinule sve vjerske svečanosti, pa čak i Božić, nalažući obavezu da se ide u školu u te dane, odnosno da se ide u ured ili na rad.

Upozorava se i na to da je policija prisutna čak i unutar crkava za vrijeme svetih obreda da nadzire i kontrolira svećenike i vjernike, te se daje do znanja »Ako su, unatoč svemu tome, crkve u Jugoslaviji vrlo posjećene, to nipošto ne svjedoči na uhar vjerske slobode, koja ne postoji, nego jednostavno pokazuje, kako je živ i dubok vjerski osjećaj ovih vjernika. Tako dugačak niz odredaba i neprijateljskih čina protiv vjere i Crkve još je k tome popraćen i poduprt žestokim kampanjama tiska; ove često puta bezobzirno izvrću riječi, činjenice, isprave i nabacuju se bez prestanka klevetama te teškim i uvredljivim napadajima protiv najpoštovanijih ustanova i ličnosti Katoličke Crkve.«

Posebna pozornost u nastavku note posvećena je pitanju svećeničkih udruženja, koja su postala glavni ključ sporenja između Jugoslavije i Vatikana, o čemu se u noti kaže: »U okviru ove vjerske situacije treba uzeti u razmatranje pitanje udruženja t. zv. 'narodnih svećenika'. Poznato je da Državne Vlasti stoje iza ovih udruženja. Mnogobrojni svećenici su bili prisiljavani i još uvijek se prisiljavaju, da im pristupe, zastrašivanjem, prijetnjom, obećanjem, da će moći slobodnije vršiti župsku službu, primamljivanjem ekonomskim prednostima, koje se pružaju svećenicima, koji su članovi tih udruženja. I tako, jedino zbog toga, što nisu članovi tih udruženja, prave se teške zapreke stanovitim svećenicima u vršenju njihove svete službe; drugi nisu mogli preuzeti službu u župi, gdje ih je Biskup imenovao, ili pak nisu mogli u njoj boraviti. U krilu spomenutih udruženja oni, koji vrše osobit utjecaj – po nalogima iz vana – jesu svećenici, koji često puta nisu u redu s božanskim zakonom ili s crkvenom disciplinom, što je opet izazvalo kanonske sankcije. Policija je prisutna na sjednicama, na kojima sudjeluju često također i političke ličnosti. Tu se drže govori, gdje se otvoreno i javno psuje djelatnost Biskupa, pa čak i Crkve. Uska suradnja je

ujedinjavala i ujedinjuje ova udruženja s 'Narodnim Frontom', a preko ovoga ih je ujedinjavala s Komunističkom Strankom, a sada sa Savezom Komunista Jugoslavije.

Takvo stanje stvari nije moglo ne zabrinuti Biskupe, a osobito zato, što ova udruženja teško remete crkvenu stegu i sačinjavaju opasnost rascjepa između svećenstva i Hierarhije. Ove su bojazni Biskupa opravdane također i činjenicom, što Pravila ovih udruženja ne zajamčuju dovoljno poštovanja i ovisnosti, koji se duguju biskupskom autoritetu. Narav dužnosti, koje vežu svećenike s Biskupima, a jedne i druge sa Svetom Stolicom, poznata je uostalom čitavom svijetu, kako ih utanačuje *Codex Iuris Canonici*.«

Na kraju note zaključuje se da pred tako žalosnim okolnostima, stvorenima katolicima u Jugoslaviji, smatra Sveta Stolica, da joj je dužnost ukratko utanačiti, koja su temeljna prava Katoličke Crkve, prava, kojih se Sveta Stolica ne može odreći i kojih bi nepriznavanje učinilo neplodnim možebitne razgovore s jugoslavenskom Vladom, a ta prava su:

»Katolicima će morati biti zajamčena sloboda ne samo pohađanja crkava, nego također i očitovanja njihove vjere prisustvovanjem i sudjelovanjem svetim obredima i Sakramentima, priređivanjem hodočašća i procesija.

Nitko neće smjeti biti uznemirivan uslijed takvih motiva: nikome se neće smjeti priječiti ili zabranjivati vršenje vjere.

Katoličkim će roditeljima morati biti priznato pravo ne samo da smiju krstiti svoju djecu i slati ih u crkvu, nego isto tako smjeti ih dati poučavati i odgajati u katoličkim školama, kojih će opstanak i djelovanje morati poštovati državne vlasti. Zaista je teška povreda slobode savjesti prisiljavati katoličke roditelje, da daju uzgajati svoju djecu prema protuvjerskim naukama i programima.

Katolici neće smjeti više biti stavljeni u okolnosti, koje će ih lišiti njihova tiska, koji će izlagati i tumačiti razne točke katoličkog nauka.

Istim katolicima će morati biti dana mogućnost da osnuju društva, čiji je cilj ujediniti vjernike u vjerske svrhe oko programa pobožnosti, milosrđa, dobrotvornosti i akcije, programa, koji su uvijek i samo usmjereni prema općem dobru. Pored toga će vjernici morati biti slobodni doprinositi uzdržanju svećenstva, bogoslužja, djelima dobrotvornosti, popravku svetih zgrada i izgradnji novih hramova.

U čitavoj ovoj djelatnosti, kako je iziskuju nauka i stega Katoličke Crkve, vjernici će smjeti – bez nedozvoljenog miješanja i zapreke sa strane Državnih Vlasti – biti u dodiru i ovisnosti o njihovim Biskupima. Ovima se pak ne će moći odbiti mogućnost da posjećuju župe, da obavljaju funkcije i svete obrede, da propovijedaju katolički nauka i da šire dokumente za poduku i pastirsku upravu svoga naroda. Ne manje nego li Biskupima ne će se smjeti svećenstvu stavljeti zapreke u mnogostrukoj djelatnosti vjerske službe vjernicima i u propovijedanju katoličkog nauka. Vjerska poduka će se smjeti davati ne samo u crkvama, nego i u školama, bilo župskim, bilo diecezanskim, i ne će se praviti smetnja djeci da ih pohađaju.

I budući da je budućnost Crkve izravno povezana sa sjemeništim (velikim i malim), ova će se smjeti slobodno uspostaviti i vršiti svoju nenadomjestivu funkciju.

Vjerske kongregacije, muške i ženske, imaju u životu Crkve posebnu važnost: njihova vjerska, karitativna i odgojna djelatnost morat će se, dakle, smjeti vršiti bez zapreka.«

Na kraju se ističe da bi Sveta Stolica željela nadati se kako se jugoslavenska vlada neće ustručavati zajamčiti priznanje navednih sloboda i prava.⁹⁹

No nota je, navodno, stigla u Beograd sa zakašnjenjem, pa je Beograd tu notu odbio vrativši je nuncijaturi u Beogradu naizgled neotvorenu, s obrazloženjem da je ne može primiti budući da ne postoje diplomatski odnosi.¹⁰⁰ Naime, 17. prosinca 1952. pomoćnik ministra vanjskih poslova dr. Aleš Bebler uručio je otpravniku poslova Apostolske nuncijature u Beogradu, monsinjoru Silviju Oddiju, notu u kojoj vlada FNRJ izjavljuje da je suviše dalje održavanje diplomatskih odnosa između FNRJ i Svete Stolice.¹⁰¹ Vlasti su poslije tvrdile kako je Vatikan izmislio da je poslao notu vladi FNRJ.¹⁰²

Ako je nota i stigla prije prekida diplomatskih odnosa, zahtjevi za poštivanje temeljnih prava Katoličke crkve navedenih u noti, i ostali navodi u noti sigurno nisu bili prihvatljivi jugoslavenskoj vladi, te joj je bilo jednostavnije odgovoriti da notu nije na vrijeme primila pa je, navodno, neotvorenu vratiti i prekinuti diplomatske odnose.

Reakcije na prekid diplomatskih odnosa

Odmah nakon prekida diplomatskih odnosa s Vatikanom, Tito je prigodom govora u Smederevskoj Palanci kazao:

»Vatikan vodi talijansku imperijalističku politiku. Oni se dopunjuju. Talijanska vlada pridonosi vatikanskoj dominaciji šireći reakciju u svijetu, a Vatikan pomaže talijansko imperijalističke aspiracije prema Jugoslaviji i druge. Osim toga Vatikan je ispunjen velikim ogorčenjem prema našoj socijalističkoj zemlji, on mrzi socijalizam i radi sve moguće protiv nas. On je napravio i takvu podlost da je ratnog zločinca Stepinca proglasio za kardinala i hoće da mu metne kardinalski šešir. Vidite, on je uvrijedio čitavu našu zemlju. Zar nema u Jugoslaviji još drugih biskupa – ima ih starih kao Metuzalem, – ali ovo je politički biskup. On je poslužio u aranžmanu između Aleksandra i Vatikana prilikom konkordata i postao je biskup preko noći. Nije on to postao zbog neke svetosti i velikih zasluga, kao što bi to mogao reći Papa, nego je to bilo i onda političko pitanje kao što je i danas. Ali oni neće dočekati da Stepinac bude biskup u Zagrebu. Ja im to garantiram.«¹⁰³

O pitanju prekida diplomatskih odnosa s Vatikanom raspravljao je i vanjskopolitički odbor Narodne skupštine FNRJ, gdje je razloge tog postupka objašnjavao potpredsjednik Savezne vlade Edvard Kardelj, koji je prvo iznio kronologiju odnosa vlasti i Katoličke crkve te o imenovanju nadbiskupa Stepinca kardinalom i prekidu diplomatskih odnosa s Vatikanom kazao:

»Ovaj gest vatikanskih krugova dakle, sam po sebi raskrinkava, da je njemu namijenjena uloga otvaranja jednog novog sukoba između države i katoličke crkve, s tendencijom da

⁹⁹ V. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, Tekst cijele note nalazi se na str. 392-400.

¹⁰⁰ S. ALEXANDER, *nav. dj.*, 138.

¹⁰¹ *Vjesnik*, Zagreb, 18. prosinca 1952., str. 1.

¹⁰² *Isto*, 17. siječnja 1953., str. 1.

¹⁰³ *Isto*.

se ovaj sukob proširi i na ostale crkve u Jugoslaviji, i to upravo u vrijeme, kada maršal Tito treba posjetiti Veliku Britaniju ...

... I tako se vremenom pokazalo, da Vatikan svoje diplomatske odnose s Jugoslavijom ne želi da iskoristi zato da bi pomogao uređenju položaja katoličke crkve u promijenjenim uvjetima nove Jugoslavije, nego ih, nasuprot, koristi zato da bi odnose između crkve i države držao u stalnoj napetosti.«

Zatim je Kardelj optužio Vatikan za sudioništvo u međunarodnoj zavjeri protiv Jugoslavije i nositeljstvo talijanskih ekspanzionističkih težnji prema Jugoslaviji sljedećim riječima:

»Svi mi znamo da je Vatikan stalno bio jedan od najvažnijih nosilaca i sprovodnika ekspanzionističkih tendencija onih talijanskih političkih krugova, koji su smatrali Balkan i prije svega teritorij naroda Jugoslavije neke vrste svojim ‚životnim prostorom‘... Vatikan je zainteresiran da sukob bude permanentan, da se o njemu u svijetu mnogo govori i da se Jugoslaviju što više kleveće. Vatikan ne smeta, što time dovodi katoličku crkvu u Jugoslaviju u sve teži položaj pred njenim vlastitim vjernicima ...

... Bilo kako bilo, vatikanska politika protiv Jugoslavije postala je u ovom trenutku, onaj čvor, u kome su se ispreplele sve moguće antijugoslavenske kombinacije, i naša vlada učinila bi prestup prema vlastitom narodu, kada nebi otvoreno iznijela činjenice kakve jesu, ili kada bi dozvolila da se i dalje prave antijugoslavenske makinacije pod vidom zaštite jugoslavenskog stanovništva od vjerskih progona. Ona je zato morala otvoreno da presiječe taj čvor antijugoslavenskih manevara. To je osnovni razlog zbog čega je vlada smatrala potrebnim da prekine redovne diplomatske odnose s Vatikanom. Ti se odnosi nisu pokazali kao sredstvo za sređivanje odnosa između crkve i države, nego kao sredstvo stranih sila za njihove vanjsko-političke ciljeve prema Jugoslaviji. Njihovo daljnje održavanje bilo bi, prema tome, ne samo beskorisno, nego i štetno, štetno za Jugoslaviju kao državu i štetno za napore oko sređivanja položaja katoličke crkve u Jugoslaviji.«¹⁰⁴

Poslije prekida diplomatskih odnosa s Vatikanom, uslijedila je medijska kampanja protiv Vatikana.¹⁰⁵ Zagrebački *Vjesnik* iz dana u dan objavljivao je tekstove Ive Mihovilovića o publikaciji »Documenti segreti della diplomazia Vaticana«, objavljenoj u Švicarskoj, u kojoj se govori o tzv. diplomatskim intrigama Pape, zasnovano na nekim dokumentima. Članci su objavljivani svakodnevno od 4. do 9. siječnja 1953. pod raznim naslovima.¹⁰⁶ Također nakon govora pape Pija XII. prigodom dodjele kardinalske časti ostalim kardinalima, u kojem je iznio svoju zahvalnost nadbiskupu Stepincu za njegovo djelovanje, *Vjesnik* je osudio taj govor u članku »Drski govor Pia XII.«,¹⁰⁷ a sutradan, 18. siječnja, *Vjesnik* napada Papu u članku »Papina provokacija«.¹⁰⁸

¹⁰⁴ *Vjesnik*, Zagreb, 19. prosinca 1952., str. 1.

¹⁰⁵ *Isti*, 5. prosinca 1952. god. članak »Jedinstvo Vatikana i fašizma« i »Neprijateljski akt Vatikana protiv socijalističke Jugoslavije« (u svezi imenovanja nadbiskupa Stepinca kardinalom), 21. XII. članak »Družba mržnje«, 24. XII. 1952. god. članak »Veza ustaša i pape« i drugi.

¹⁰⁶ *Isti*, od 4. do 9. siječnja 1953. god.

¹⁰⁷ *Isti*, 17. siječnja, 1953. god. str. 1.

¹⁰⁸ *Isti*, 18. siječnja 1953. god., str. 1 i 6.

Država nije odustajala od svog djelovanja na razbijanju crkvenog jedinstva, te je bez obzira na biskupsku zabranu u prosincu 1952. osnovan Inicijativni odbor za staleška udruženja katoličkih svećenika Hrvatske, koji je u svom proglasu članstvu od 14. veljače 1953. objasnio ciljeve udruženja i zatražio od članstva punu pomoć državnim vlastima.¹⁰⁹ No budući da udruženje u Hrvatskoj nije imalo podršku svećenstva kao u drugim republikama, a i biskupi su oštro reagirali na svaku aktivnost svećenika vezanu za udruženja, osnivačka skupština udruženja održana je tek 12. prosinca 1953. u Zagrebu. Mons. Božo Milanović, predsjednik istarskog udruženja, svjedoči da je direktor UDB-e tražio da predstavnici istarskog udruženja prisustvuju skupštini u Zagrebu, te da će, ako ne dođu, doći u opasnost sjemenišna zgrada, tiskanje Istarske Danice i molitvenika u Puli. Budući da su svećenici udruženja u Istri poštovali odluku biskupa iz 1952. o zabrani, odlučili su da ne idu. No zbog dobrih odnosa Milanovića s vlastima, prijetnje UDB-e nisu realizirane, samo su biskupi Nežić i Pavlišić pozvani na vojnu vježbu.¹¹⁰

U međuvremenu je Tito krenuo u taktiku pregovaranja s jugoslavenskim biskupima ignorirajući Vatikan te je primio katoličke biskupe, na svoju inicijativu, 8. siječnja 1953. Razgovaralo se o sređivanju odnosa Katoličke crkve i države. Biskup Akšamović je novinarima izjavio samo to da su se vodili opći razgovori informativnog karaktera.¹¹¹ Zaključeno je da jedna zajednička komisija pripremi elaborat, sa željama predstavnika Katoličke crkve i gledištima vlade – na osnovi kojeg bi se našlo opće rješenje o odnosima Katoličke crkve i države.¹¹²

Po zapisima kardinala Agostina Casarolija, vijest o Titovu pozivu biskupima, s nakanom postizanja neke nagodbe s Katoličkom crkvom, nije mogla a da ne zabrine Svetu Stolicu. Bez obzira na to što je vjerovala u odanost jugoslavenskog episkopata, ipak se bojala pritiska kojemu bi biskupi mogli biti podvrgnuti. Državno tajništvo Svete Stolice smatralo je stoga prikladnim poduprijeti, izričito podsjećajući na temeljna načela u odnosima Katoličke crkve i države, samu vladu. To je bilo učinjeno 16. veljače 1953., pismom mons. Tardinija (državni podtajnik Svete Stolice za izvanredne poslove) naslovljenim na beogradskog nadbiskupa Ujčića kao predsjednika Jugoslavenske biskupske konferencije. U pismu se podsjeća da Sveta Stolica ne želi izbjeći pregovore da bi se utvrdio *modus vivendi* između Katoličke crkve i Jugoslavije, ukoliko bi njezine vlasti pokazale da žele poštivati glavna prava Crkve, ističući da se takva stvar nije, nažalost, mogla postići. Dalje se upozorava da biskupi nemaju kompetenciju sporazumijevanja u odnosima Crkve i nacionalnih vlada, jer ta kompetencija, prema kanonskim normama, spada samo na Svetu Stolicu. Casaroli ističe da je to pismo izgledalo kao upozorenje, ali je u biti bilo zaštita biskupima u novonastaloj situaciji, što se nije moglo svidjeti jugoslavenskoj vladi.¹¹³

¹⁰⁹ HDA, KOVZ, kut. 141, Proglas Inicijativnog odbora za staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske, svim inicijativnim odborima i članovima društva u Hrvatskoj, od 14. veljače 1953. god.

¹¹⁰ B. MILANOVIĆ, *nav. dj.*, 193.

¹¹¹ *Vjesnik*, Zagreb, 10. siječnja 1953., str. 2. Također je biskup Akšamović u razgovoru za *Vjesnik* izjavio da osim biskupa i Josipa Broza Tita nitko drugi nije prisustvovao sastanku, te je izrazio optimizam, izbjegavši iznijeti detalje razgovora (Isti, 18. siječnja 1953., str. 1).

¹¹² *Isti*, 9. siječnja 1953., str. 1.

¹¹³ A. CASAROLI, *nav. dj.*, 309-310.

No kampanja protiv Vatikana nastavljala se i u medijima i na raznim političkim manifestacijama. U tu se kampanju uključio i sam Tito, te je na Kongresu Narodne fronte u Beogradu 22. veljače 1953. kazao:

»Pokušaj tih najreakcionarnijih krugova, s Vatikanom na čelu, da podijele svijet na ideološke blokove, potpuno je sličan Sovjetskom pokušaju podjele na ideološke blokove.«¹¹⁴

Na kongresu su slično govorili i drugi delegati, među kojima i Franjo Gaži, koji je kazao: »Sa Stepinčevim kardinalskim šeširov Vatikana je još više prokopao jaz koji je i onako stoljećima između Rima i nas postojao... Ta politika Vatikana učvršćuje našu vjeru, da je Rim bio i ostaje vjekovni neprijatelj naše zemlje, a napose neprijatelj baš hrvatskog naroda.«¹¹⁵

Tih dana nadbiskup Stepinac izjavio je američkom novinaru T. Lessingu: »Nisam mogao poći u Rim, da primim iz Papinih ruku kardinalski šešir. Nisam ni mogao niti htio ići, da ne ostavim svoga naroda. Osim toga, nisam želio niti želim tražiti usluga od jugoslavenskih vlasti... Ostat ću ovdje, ako je nužno, sve do smrti. U ovim časovima, kad Katolička Crkva u istočnoj Europi i u Rusiji treba sve svoje službenike, nitko ne smije ostaviti svoga mjesta. Ničega se ne trebam bojati; već sam bio vrlo blizu smrti i kraj mora doći, prije ili kasnije. Ne bojim se ljudi. Ne znam, da li je, kako se tvrdi Vatikana napravio 'politički potez' uzvišivši me na čast Kardinala. Ne znam također da li je Sveti Otac očekivao, da pođem u Rim, ili nije. Imam vrlo malo dodira sa stranim svijetom, a iz veoma razumljivih razloga ne šaljem nikakva pisma preko jugoslavenske pošte. Znam samo to, da moram poduprijeti svoj narod u času potrebe. Ništa, pa ni prekidanje odnosa između Vatikana i jugoslavenske Vlade, ne može izmijeniti moga položaja, niti me lišiti pomoći, koju trebam.«¹¹⁶

U skladu s dogovorom Tita i biskupa formirana je Privremena komisija Saveznoga izvršnog vijeća, na čijem je čelu bio Boris Krajger. No razgovori s Katoličkom crkvom brzo su prekinuti. Krajger je u svezi s prekidom razgovora kazao kako su se sa svim crkvama lako sporazumjeli, osim s Katoličkom. Također kaže da Katolička crkva traži samo privilegije, te da biskupi govore samo u interesu Vatikana, te da oni nisu ovlašteni pregovarati, nego Vatikana.¹¹⁷

Diplomatski odnosi između Vatikana i Jugoslavije ostali su prekinuti sve do potpisivanja Protokola između Vatikana i Jugoslavije 1966. godine, nakon čega dolazi do smirivanja napetosti i ponovne uspostave diplomatskih odnosa.

¹¹⁴ *Vjesnik*, Zagreb, 23. veljače 1953., str. 1.

¹¹⁵ *Borba*, Beograd, 25. II. 1953., str. 2.

¹¹⁶ V. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, 410-411.

¹¹⁷ *Borba*, Beograd, 30. IV. 1953., str. 1 i 2.

*Summary**THE REASONS FOR THE CESSATION OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND VATICAN IN 1952*

The Communist Party came into power in Yugoslavia after the Second World War. Due to its atheist ideology it did not favour religious groups, particularly the Catholic Church, which it accused of alleged cooperation with the Ustasa regime. On the other hand, the Catholic Church could not accept that power was held by a political structure that openly propagated and implemented anti-religious policies.

Straight after the war, the communist regime started an open battle against the Catholic Church, and especially against the catholic bishops' ties with the Holy See. The Yugoslav government wanted to rid the Catholic Church of Vatican's influence and put it under governmental control, thereby removing its only strong and well-organised opponent in the country.

What followed were arrests and executions of bishops and priests, disablement and prohibition of catechism in state schools, expropriation of church property, outlawing of religious press and other forms of violation of religious freedoms. Catholic bishops, led by archbishop Stepinac, offered resistance to such behaviour of the communist regime and expressed their views in an open and critical pastoral letter in September of 1945. As a response to the letter, the communist regime used even harsher measures, culminating with the conviction of archbishop Stepinac to hard labour in 1946.

However, considering the fact that the communist regime was not giving up trying to distance the Catholic Church from the influence of Vatican and put it under governmental control, breaking of diplomatic relations with Vatican was only a matter of time and a suitable motive. When the communist regime started a campaign of establishing priests' associations with the goal of severing the unity of the Catholic Church in Yugoslavia, it encountered fierce resistance from Catholic bishops, who were backed by Vatican. Because of this resistance, the Yugoslav government increased the ruthlessness of its policies against the Catholic Church, although there were also some attempts of secret negotiations with the Holy See, and made decisions to prohibit catechism in state schools and remove religious faculties from the make-up of universities in Zagreb and Ljubljana. These moves of the Yugoslav government were made significantly easier by favourable international conditions, chiefly by the better position of Yugoslavia in the eyes of the West due to the tearing asunder of relations with Stalin's SSSR and Informbiro.

As the Bishops' Conference, encouraged by the Holy See, had made a decision to prohibit the establishing of priests' associations and ban priests from becoming members of these associations in autumn of 1952, the Yugoslav government found the reason to send a stern note to Vatican and accuse it of interfering in internal affairs. As Vatican had not replied immediately, and in the meantime archbishop Stepinac had been named cardinal, the Yugoslav government took this act as a motive to break off diplomatic relations with Vatican. The letter that Vatican had in the meantime sent to the Yugoslav government, as a reply to its note, was said to have arrived late. However, regardless of that fact, it criticized the go-

vernment's treatment of the Catholic Church so strongly that it is most likely that it would not have changed the Yugoslav decision.

Besides explaining its decision to break diplomatic relations with Vatican by stating that Vatican's interfered in internal affairs of Yugoslavia in the cases of priests' associations and naming of archbishop Stepinac a cardinal, which it considered to be a provocation, the Yugoslav government, in order to appease the mood of its people, added accusations that Vatican had been on Italy's side during the solving of the Trieste crisis.

KEY WORDS: *political history, diplomacy, Yugoslavia, Vatican, history of the twentieth century*